

Заклад вищої освіти «Український католицький університет»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

Кваліфікаційна робота
на тему «Образ Центрально-Східної Європи у подорожніх записках Клер
Шерідан («Щоденник мотоциклістки», 1925 р.)»

Виконала студентка 4 курсу, групи ГІС20/Б
Галузі знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальності 032 Історія та археологія
Освітньої програми «Історія»
Освітній ступінь Бакалавр
Дробот Н.О.
Керівник: Задунайський В.В.
Науковий консультант: Папа І.Ю.
Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Львів – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I ОГЛЯД БІОГРАФІЇ КЛЕР ШЕРІДАН	12
1.1 Походження та дитячі роки	12
1.2 Юність	15
1.3 Сімейне життя та початок кар'єри скульпторки	18
1.4 Мистецька діяльність та перша поїздка до Росії	22
1.5 Журналістика та подорожній досвід	25
РОЗДІЛ II ОБРИСИ МЕНТАЛЬНОЇ МАПИ ПОДОРОЖНЬОЇ: ШЛЯХ З ЗАХОДУ ДО ЦЕНТРУ ЄВРОПИ	30
2.1 Підготовка до подорожі	30
2.2 З Нідерландів до Німеччини	33
2.3 Чехословаччина та Сілезія	36
2.4 Польща	41
РОЗДІЛ III СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ЧАСТИНА ТРЕВЕЛОГУ ТА ЇЇ СПРИЙНЯТТЯ ШЕРІДАН	47
3.1 Через російський кордон до Житомира	47
3.2 Київ та його околиці	49
3.3 Від Катеринослава до Генічеська	53
3.4 Кримська рив'єра	57
3.5 Одеса та дорога до Константинополя	63
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	73
ДОДАТКИ	79

ВСТУП

Актуальність дослідження. На початку ХХ століття британські тревелогі починають вичерпувати себе як явище: мандрівникам досить складно відкривати щось нове у світі, де описані наративи та символи приречені на повторення¹. Втім, ситуація змінилась по закінченню Першої світової війни, що фактично перекроїла політичну карту Європи — на місці колишніх імперій постали нові національні держави. У цьому контексті виникає запитання, наскільки швидко сформовані ментальні мапи сучасників змогли адаптуватись до подібних обставин. З цієї перспективи я спробувала дослідити подорожній щоденник авторства Клер Шерідан, англійської журналістки та скульпторки, що у 1924 році відправилась разом зі своїм братом, Освальдом Фруеном, у поїздку Центрально-Східною Європою (надалі — ЦСЄ). На тлі відомих британських тревелогів міжвоєнного періоду, стає зрозумілою специфіка мандрівки, що робить її унікальним джерелом для дослідження: жіночий досвід мандрівки; протиставлення індивідуальної подорожі масовому туризму; обраний транспортний засіб — мотоцикл, що передбачає активнішу взаємодію з простором; логіка прокладення маршруту; врешті, додані фотокартки. Перелічені аспекти дають змогу дещо по-іншому поглянути на післявоєнні території ЦСЄ та визначають актуальність дослідницької роботи.

Новизна. Подорожні записки «Щоденник мотоциклістки. По всій Європі з Сатанеллою» (1925), хоч і є опублікованим джерелом, довгий час залишались поза увагою наукової спільноти, про що свідчать пробіли в історіографії на обрану тему. Натомість дослідницький фокус прикутий до попередньої поїздки Шерідан територією Росії. Опрацювання тревелогу дозволить сформувати цілісне уявлення про ментальну мапу подорожньої станом на 1920-ті роки.

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні уявлень британської мандрівниці про території ЦСЄ за підсумком подорожі 1924 року.

¹ Horatiu Burcea. Times of Unbelief: Staging the Rise and Fall of British Travel Writing During the Interwar Period. *Études britanniques contemporaines*. 2019. URL: <http://journals.openedition.org/ebc/6366>.

Основні завдання дослідження:

- 1) простежити біографію Клер Шерідан до моменту подорожі, визначивши засадничі етапи формування її світогляду;
- 2) з'ясувати міжнародно-політичний контекст подорожі;
- 3) дослідити побут мандрівників на час мотоциклетної поїздки та сплановану програму, з'ясувавши її (не) узгодження з місцевими владними структурами;
- 4) проаналізувати джерела до формування ментальної карти подорожньої, окресливши її уявлення про регіон ЦСЄ;
- 5) прослідкувати маршрут подорожі, відтворивши його на мапі.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є подорожні записки Клер Шерідан, натомість **предметом** — образ Центрально-Східної Європи на ментальній мапі подорожньої.

Хронологічні межі дослідження збігаються з часом подорожі, тобто липень – вересень 1924 року.

Географічна рамка відповідає маршруту, що був прокладений подорожніми. Відправною точкою стала Велика Британія, після чого Освальд та Клер перетнули Нідерланди, Німеччину, Чехословаччину, Польщу, Радянську Україну та Крим у складі РСФРР, натомість зворотний маршрут пролягав через територію Туреччини та Італії.

Методологія дослідження. Кожен з етапів дослідницької роботи, зважаючи на розлогість джерельної бази, вимагає не лише критичного підходу в оцінці, а й використання загальнонаукової методології: практика абстрагування, синтез, узагальнення і т. п. Втім, детальніше пропоную зосередитись на спеціалізованих методах історичного дослідження.

Дискурс аналіз. Множинні ідентичності Шерідан, що проявляються впродовж біографічного огляду, формують систему дискурсів, що впливає на світосприйняття авторки. Однак вибудовані ланцюжки еквівалентності досить часто конфліктують між собою. Для чіткості розуміння, пропоную розглянути на прикладі. З одного боку, в тексті присутній російський імперський дискурс, Клер приділяє значну увагу історії цієї епохи, її культурним та релігійним

маркерам, до того ж романтизується образ російського селянства. З іншого боку, в оповіді знаходиться місце радянському дискурсу, її увагу привертає особливості постреволуційної ситуації, індустріальний поступ та становище робітництва. Жоден з них не може остаточно переважити, відповідно інтервенція гегемонії, згідно з теорією Ернесто Лаклау та Шанталь Муфф², є динамічною, вона (не) відбувається залежно від ділянки маршруту, уявлень чи набутих знань про ці території тощо.

Ментальна картографія. Поняття «ментальної мапи» було вперше запроваджене у 1948 р. Едвардом Толменом, однак основні тематичні напрацювання почали публікуватись лише в 1970-х. Спираючись на визначення Фрітьйофа Шенка, йдеться про творення людиною/колективом суб'єктивного уявлення про ту чи іншу частину навколишнього простору в результаті взаємодії з ним³. На його формування впливає динаміка життєвого досвіду, ідеологічні переконання, суспільно-політичні події й т. п.⁴. Найбільша складність полягає в тому, що ментальна мапа Клер ще не є остаточно сформованою, це визначає проблему вписування її у єдину концептуальну рамку. До прикладу, Чехословаччину та значну частину Польщі подорожня вже розглядає через післявоєнну призму: новопосталі національні держави є відносно відсталими щодо Заходу, однак можуть стати на цивілізаційний шлях розвитку. Це виглядає логічним продовженням моделі, запропонованої Ларрі Вульфом щодо «винайдення Східної Європи»⁵, яка ґрунтується на теоретичних напрацюваннях Едварда Саїда⁶. Втім, вступає у суперечність з домінуванням

² Йоргенсен М., Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков: Издательство "Гуманитарный Центр". 2008. 352 с.

³ Шенк Ф. Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе. Политическая наука. 2001. №4. с. 128. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mentalnye-karty-konstruirovaniye-geograficheskogo-prostranstva-v-evrope>.

⁴ Колесник І. Ментальні мапи як інструментарій історика. Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. 2013. 7. с. 163. URL: http://resource.history.org.ua/publ/eidos_2013_7_159.

⁵ Вульф Л. Винайдення Східної Європи Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. Київ: Часопис «Критика». 2009. с. 39.

⁶ Саїд Е. Орієнталізм. Київ: Основи. 2001. 511 с.
Саїд Е. Культура й імперіялізм. Київ.: Критика. 2007. 608 с.

поняття Росія/російський, що відповідає баченню Ганса Лемберга⁷ та зустрічається в тексті близько 260 разів, порівнюючи з означенням Радянський Союз/радянський — лише 55 разів. З цим та рештою дотичних запитань, ми спробуємо розібратись в ході аналізу тревелогу.

Метод опрацювання візуальних джерел. Постпозитивістський підхід акцентує на тому, що фотографії, як візуальне джерело, є «речами у світі». Мається на увазі, що це не просто механічний процес творення світлина, а призма через яку людина обирає дивитись на простір навколо себе, приймаючи рішення щодо кадрювання, композиції, різкості зображення чи ракурсу⁸. Задля «прочитання» фотокарток, що були виконані Клер Шерідан впродовж мандрівки, варто звернутись до напрацювань Ервіна Панофскі⁹, представника Гамбурзької мистецтвознавчої школи 1920-х років. Дослідник виділяє три основні рівні роботи з візуальними джерелами: доіконографічний опис, іконографічний аналіз, до яких я звертаюся найчастіше, та іконологічна інтерпретація, що занурюється в глибинні сенси зображення.

Основні поняття. Використане географічне означення, ЦСЄ, є синтетичним, на початку 1920-х років наукова спільнота лише вступає в історіографічну дискусію щодо коректного окреслення цих територій, до того ж авторка не послуговується ним у тревелозі. Втім, у контексті дослідницької роботи термін видався найбільш містким та компромісним. Регіони такого типу не є чітко визначені географічними кордонами, їх характерні риси проявляються лише в часі довгого тривання, це пояснюється спільними політичними, економічними, соціальними та культурними структурами¹⁰. Саме тому, як стверджує Юрій Каганов, немає одностайності, щодо країн, які мають бути

⁷ Шенк Ф. Ментальные карты... с. 7-8.

⁸ Margolis, E., Rowe, J. Methodological Approaches to Disclosing Historic Photographs. The SAGE Handbook of Visual Research Methods. London. 2011. p. 340. URL: <https://cutt.ly/Mw6SxKBX>.

⁹ Panofsky E. Studies in Iconology. Humanistic Themes In the Art of the Renaissance. Oxford : Westview Press, A Member of the Perseus Books Group. 1967. p. 5-7. URL: http://tems.umn.edu/pdf/Panofsky_iconology2.pdf.

¹⁰ Troebst S. Introduction: What's in a Historical Region? A Teutonic Perspective. European Review of History — Revue europeenne d'Histoire. Vol 10. № 2. 2003. p. 173.

включені до ЦСЄ (виділяють вужчий та ширший перелік)¹¹. В ході аналізу символічної мапи Шерідан, я адаптую термін до міжвоєнного періоду, концентруючись на уявлення подорожньої про новопосталу Польську Республіку та Чехословаччину, особливості яких оприявнюються у порівнянні з УСРР, до якої Клер навідалась згодом.

Огляд джерел. Використані дослідницькі джерела можна умовно поділити на дві основні категорії: 1) матеріали написані/створені самою Шерідан; 2) джерела, що містять інформацію про постать авторки або ж її подорож. Найперше згадаю мемуари Клер Шерідан, «Nuda Veritas»¹², опубліковані у 1927 році англійським видавництвом «Thornton Butterworth». Попри високий рівень суб'єктивності, опублікований его-документ надає широкий спектр інформації про життєвий шлях авторки від раннього дитинства і до часу подорожі, про яку також спорадично згадується в тексті. Верхня межа огляду біографії обґрунтована потребою обмежити ризик напередвизначення.

Наступний блок складає збірка документів від неурядової організації «The National Archives», що представляють відомості британської служби безпеки, MI 5, від грудня 1920 р. до вересня 1949 р. про діяльність Шерідан¹³. Відповідно до каталогу, файл журналістки, PF 38453/V1, знаходиться у категорії KV з особистими справами на підозрюваних шпигунів, подвійних агентів тощо. Частина документів відтворені машинописом, решта — рукописний текст, проте формат повідомлень різниться: короткі доповідні записки, розгорнуті звіти за кілька місяців життя Клер, перехоплені листи, записи телефонних розмов тощо. Документи не є упорядкованими за хронологічним чи іншим принципом, втім, містять в собі різнопланову інформацію щодо соціальних контактів Клер, її професійну зайнятість як кореспондентки, географічне пересування та інше.

¹¹ Каганов Ю. Центральна-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції. Zaporizhzhia Historical Review. Vol. 1. №19. с. 336-337. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1600/1489>.

¹² Sheridan C. Nuda veritas. London: Thornton Butterworth, 1926. 342 p. URL: <https://archive.org/details/dli.ministry.17971/page/n3/mode/2up>.

¹³ Clare Sheridan. Records of the Security Service (KV 2/1033). Personal Files. The National Archives. URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11090365>.

Врешті, можемо переходити до розгляду основного джерела для дослідження — подорожніх записок «Across Europe with Satanella» (1925)¹⁴. Вперше тревелог був опублікований у культовому нью-йоркському виданні «Dodd, Mead & Co.», менш ніж за рік після поїздки Шерідан. Зважаючи на успіх попередніх публікацій, Клер мала б бути певною, що подорожні записки знайдуть свого читача. У вступі бачимо присвяту Освальду Фруену, братові Клер¹⁵, що доповнюється епіграфом: «Хвилі пам'яті виносять на берег уламки щасливих днів». Загалом, щоденник містить 23 розділи, які відповідають географічному принципу побудованого маршруту. Найбільш ймовірно, що Клер занотувувала основну інформацію саме під час подорожі, натомість редакція відбувалась безпосередньо перед друком. У 2021 р. видавництво «Медуза» за підтримки програми House of Europe переклала тревелог під назвою «Щоденник мотоциклістки»¹⁶, зберігши оригінальну назву у підзаголовку. Над виданням записок працювали Остап Кінь та Станіслав Мензелевський. Виконаний переклад є майже дослівним, єдина заувага стосується передачі іншомовних слів на письмі: якщо вирази німецькою та французькою залишено в оригіналі, вжиті російські слова з незрозумілої причини прописуються кирилицею.

Іншим джерелом до огляду є 45 фотокарток, виконані на плівковий фотоапарат Kodak впродовж мандрівки. Туристичні фото здебільшого належать самій Шерідан, як і підписи до них. Беручи до уваги мистецький та журналістський досвід, Клер не погано розумілась на фотографії. Лише за деяким винятком, камеру до рук брав Освальд або ж сторонні люди для спільних фото. Наявність світлин часто вказувалась як перевага видання у газетних оголошення, що рекламували публікацію книги.

Додатковими матеріалами стали вибрані пресові звістки про мандрівку Шерідан, що вдалось віднайти в онлайн архіві української періодики

¹⁴ Sheridan C. Across Europe with Satanella. Dodd, Mead & Co. New York. 1925. 216 p. URL: <https://archive.org/details/across-europe-with-satanella/page/9/mode/2up?view=theater>.

¹⁵ Під час подорожі Освальд також вів власні записи, однак його щоденник не був опублікований, Клер використовує кілька обраних уривків, щоб доповнити оповідь.

¹⁶ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки. По всій Європі з Сатанеллою. Київ: Медуза, 2021. 197 с.

«Libraria»¹⁷. Переважна більшість з них стосується перебування в Одесі, можемо згадати такі видання як «Известия», «Моряк» та журнал «Шквал», це пов'язано як з доступністю матеріалів до відсканування, так і тривалістю перебування подорожніх в місті. Спорадичні згадки також трапляються у київських газетах «Пролетарская правда» та «Молодой пролетарий», сумській «Плуг и молот», бахмутській «Всероссийская кочергака» та херсонській «Херсонский комунар». Окремо згадаю про рецензію на опублікований тревелог, що вийшла наприкінці 1925 р. у харківському виданні «Вечернее радио».

Огляд історіографії до першого розділу доречно розпочати з досліджень родоводу Клер Шерідан. Найперше, відзначу працю англійської історикині Елізабет Кехо про життя трьох сестер Джером¹⁸, мається на увазі Дженні Черчилль, Клари Фруен та Леоні Леслі. Книга дозволяє сформуванню загального уявлення про походження сім'ї та середовище в якому зростала Клер. Що стосується постаті самої Шерідан, один із перших біографічних нарисів було опубліковано у збірці «Women of To-day» (1938)¹⁹, авторкою якої виступила Маргарет Коул, політична діячка лівого спрямування. Детальніші напрацювання з'явилися вже після смерті Клер, один з ключових текстів належить перу її родички, письменниці ірландського походження, Аніті Кінг, більш відома як Леслі²⁰. Втім, оповідь видається компілятивною: доступні джерела нашаровуються на мемуари Клер без належного критичного аналізу. Додатково можна згадати вступну статтю до українського перекладу тревелогу під назвою «Безтурботна мандрівниця та весела пропагандистка», автором якої виступив перекладач С. Мензелевський²¹. Зачіпаючи тему можливої співпраці Шерідан зі спецслужбами, окремо відмічу два відносно нові видання Тімоті

¹⁷ LIBRARIA. Цифровий архів періодики. URL: <https://libraria.ua/>.

¹⁸ Kehoe E. Fortune's Daughters : The Extravagant Lives of the Jerome Sisters - Jennie Churchill, Clara Frewen and Leonie Leslie. London: Atlantic Books, 2005. 480 p.

¹⁹ Cole M. Women of To-day. New York: Books for Libraries, Inc. 1968 (reprinted). p. 233-261.

²⁰ Leslie A. Clare Sheridan. New York: Doubleday, Page & Company, 1977. 318 p.

²¹ Мензелевський С. Безтурботна мандрівниця та весела пропагандистка. Щоденник мотоциклістки. По всій Європі з Сатанеллою. Київ: Медуза, 2021. с. 8-16.

Філіпса²² та Девіда Аєрса²³. Цей перелік не є всеохопним, однак за час опрацювання матеріалів, стала зрозуміла необхідність появи цілісної інтелектуальної біографії діячки, що лише посприє майбутнім дослідженням.

Оскільки детального аналізу обраних подорожніх записок ще не було проведено, використану історіографію до другого та третього розділів можна умовно поділити на дві категорії. Перша стосується методологічних аспектів роботи зі щоденником: напрацювання Пітера Берка про історію тревелогу та явище «культурного перекладу»²⁴; проблема подорожніх ідентичностей у статті Ребекки Гарвурд²⁵; вивчення особливостей мотоциклетної поїздки у виконанні Тіма Янгса²⁶; вплив етнічних стереотипів на світогляд подорожніх у нарисі Кшиштофа Косецького²⁷. Це формує призму, через яку я обираю дивитися на тревелог «По всій Європі з «Сатанеллою». Натомість друга частина виступає допоміжним засобом задля верифікації відомостей, що фігурують у тексті, йдеться про етнічний склад населення того чи іншого регіону, суспільно-політичну ситуацію, згадані культурні та релігійні пам'ятки чи осіб, що були «провідниками» Клер у подорожі.

Щодо структури кваліфікаційної роботи, дослідження складається зі вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Перший розділ, «Огляд біографії Клер Шерідан», має на меті в загальних рисах окреслити життєпис авторки до часу подорожі, акцентуючи на ключових етапах її особистісного формування. Натомість другий розділ,

²² Phillips T. *The Secret Twenties: British Intelligence, the Russians and the Jazz Age*. London: Granta Books, 2017. 320 p.

²³ Ayers D. *Modernism, Internationalism and the Russian Revolution*. Edinburgh University Press, 2018. 288 p.

²⁴ Burke P. *Translating knowledge, translating cultures*. 2010. p. 1-7. URL: <https://bracorotar.files.wordpress.com/2010/10/11-burke-translating-knowledge-translating-cultures.pdf>

Burke Peter. *The Cultural History of the Travelogue*. *Przegląd Historyczny*. 2010. p. 1-11. URL: <https://cutt.ly/gewGe7nE>

²⁵ Harwood R. *Narrative Identities in British Women's Travel Writing between the Wars*. *Interfacing Disciplines: Textual Narratives of Departure, Navigation and Discovery*: University of Warwick, Doctoral Conference, 6 June 2008. p. 7-25. URL: <https://cutt.ly/newGeNTV>

²⁶ Youngs T. 'Take out your machine': *Narratives of Early Motorcycle Travel*. *New Directions in Travel Writing Studies*. London, 2015. p. 145-160. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137457257_10.

²⁷ Kosecki K. *Stereotype as a Vehicle of the Identity of Destination in Practical Travel Literature*. *Metamorphoses of travel writing : across theories, genres, centuries and literary traditions*. 2010. p. 252-262. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=1EkaBwAAQBAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>.

«Обриси ментальної мапи подорожньої: шлях з Заходу до Центру Європи», присвячений безпосередньо розгляду тревелогу. В ньому я спробувала дослідити як підготовку мандрівників до поїздки, так і бачення прокладеного маршруту включно до радянсько-польського кордону. У завершальному розділі, «Східноєвропейська частина тревелогу та її сприйняття Шерідан», мова піде здебільшого про територію УСРР та особливості її опису авторкою. Додатком до кваліфікаційної роботи стала карта, виконана за матеріалом щоденника у застосунку «GoogleMaps», що відтворює маршрут мотоциклістів.

РОЗДІЛ І ОГЛЯД БІОГРАФІЇ КЛЕР ШЕРІДАН

1.1 Походження та дитячі роки

Клер Шерідан (дівооче прізвище — Фруен) походила з досить давньої заможної родини. Леонард Джером, дідусь за лінією матері, був американським фінансистом та підприємцем, який у 1849 році одружився з жінкою на ім'я Клариса Голл. Хоч чоловік не раз втрачав та набував значні статки, пара досить швидко влилась у світ місцевої еліти. Від цього шлюбу на світ з'явилося четверо дітей — Клара, Дженні, Леоні, та Камілла. На жаль, остання померла ще у віці восьми років²⁸. Дитинство решти дівчат минуло у Нью-Йорку або Брукліні (до 1898 року було незалежним містом), оскільки там працював батько. Однак роки свого становлення вже юнки провели у Парижі, куди їх забрала мати у 1867 році. У французькій столиці життя сім'ї оберталось навколо двору Наполеона III. Все, чого доньок вчили з самого дитинства, стало їм у нагоді: добра освіта, вишукані манери, почуття стилю, заняття музикою... До речі, саме тоді на світських заходах дебютувала найстарша Клара. Втім, цей етап у житті сестер був перерваний початком франко-пруської війни. Сім'я прийняла рішення перебратись до Англії, щоб забезпечити себе²⁹.

Звичайно, з роками постало питання успішної партії для доньок. Кожну з сестер знали за певною особливістю їх характеру, тому описували як «розумну», «кмітливу» та «хорошу»³⁰. За цією послідовністю, першою в заміжжя вступила Дженні, закохавшись у лорда Рендольфа Черчилля, незабаром настала черга і Ленні. Натомість Клара, «хороша», побралась лише у віці 30 років з чоловіком на ім'я Мортон Фруен. Він походив зі званої англійської родини, здобув освіту в Кембриджі, однак зовсім не мав статків. Через свої перманентні невдачі з фінансовими справами, Мортон навіть отримав

²⁸ The Fabulous Leonard Jerome: Churchill's "Fierce" American Roots. International Churchill Society. URL: <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-176/leonard-jerome/>.

²⁹ Kehoe E. Fortune's Daughters... p. xx.

³⁰ Sheridan C. Nuda veritas... p. 4.

прізвисько у близьких колах — «Mortal Ruin»³¹. Можливо, через це мати не надто схвалювала вибір доньки.

Після одруження наречені оселились у штаті Вайомінг, США, де Фруен займався розведенням худоби. Однак щастя протривало недовго, перша вагітність Клари закінчилась передчасними пологами³². Згодом Мортон, намагаючись покращити сімейний добробут, вклався у будинок в Лондоні, де у 1883 році народився їхній первісток — Г'ю. Через постійні відрядження батька до Америки, доглядати за дитиною допомагали матір та сестри³³. У 1885 році у родині Фруенів народилась дівчинка, Клер, наша головна героїня, а ще через два роки її молодший брат — Освальд. Зі зростанням потреб, прогалини у сімейному бюджеті ставали все більшими, Мортон загруз у боргах. Клара була змушена переїхати до будинку сімейства Леслі, що в Ірландії, а вже згодом — в Сассекс. На щастя, у цю ситуацію втрутився Леонард Джером, запропонувавши чоловікові роботу. Натомість міс Клариса покривала всі необхідні витрати під час візитів до Англії³⁴.

Зі спогадів старшого сина, відомо, що Клара мала досить холодні стосунки з власними дітьми, зустрівшись із життєвими труднощами, вона обирала жити спогадами про своє колишнє життя³⁵. Це підтверджує і Шерідан, кажучи, що вихованням в родині здебільшого займалась Нене, доглядальниця. В очах Клер батько теж не відзначався особливою приязню: декламування французьких байок дітьми було для нього «смішним», а спроба дівчинки наблизитись до Мортонна закінчилась звинуваченням у незграбності³⁶. Зрозуміло, що це лише окремі епізоди з життя родини, однак з певних причин саме їх Шерідан обирає вписувати у свої мемуари, випускаючи потенційно щасливі моменти.

³¹ Kehoe E. *Fortune's Daughters...* p. xxi.

³² *Ibid*, p. 106.

³³ *Ibid*, p. 111.

³⁴ *Ibid*, p. 136.

³⁵ *Ibid*, p. 135.

³⁶ Sheridan C. *Nuda veritas...* p. 11.

Поки найстарший, Г'ю, був у школі, Клер та Освальд досить багато часу проводили зі своїм двоюрідним братом, Вінстоном. Розваги, які обирали діти, здебільшого були на військову тематику, тому, коли в хід йшла багнюка чи каміння, дівчинку успішно виводили з гри. Найбільш ймовірно, що така поведінка не відповідала уявленню про «правильне» виховання. Для Клер готувались інші заняття: в час рідкісних зустрічей з матір'ю чи запрошеними гостям, порядна донька, мала обов'язково вдягнути свою найкращу сукню та зробити реверанс³⁷. Подарунки теж мали бути відповідними, Шерідан згадує про музичну скриньку, вишуканий одяг, чайні набори та інше³⁸. Вже в старшому віці дівчина почала власноруч переймати ініціативу, попри заборони: разом з братом та кузенами вона вирушала на полювання, веслування, їзду верхи та інші активності.

Це наступне покоління в сім'ї характеризували вже зовсім по-іншому, з підслуханих слів Нене: «...Клер була знудженою дитиною, Пітер милим, Вінстон впертим (переклад з англ. мови – Н. Д.)»³⁹. Складно сказати, чи така розмова насправді була, однак бачимо, що Клер пробує іншувати себе певними маркерами від решти дітей в сім'ї. Нам також відомо, що доглядальниця в повсякденному житті використовувала до дівчинки звертання бідолашна.

Ситуація різко погіршилась, коли батьки найняли іншу гувернантку-ельзаску, що могла не лише виховувати дітей, а й навчати двох мов одночасно. Клер згадує про цей час, не шкодуючи емоцій: «Розпочались п'ять років жахливих катувань, що призвели до всіляких психологічних відхилень (переклад з англ. мови – Н. Д.)»⁴⁰. Попри ознаки нашарування на будні маленької Клер пізніших класових переконань, я не можу списати десятки епізодів насильства збоку доглядальниці (від щипання рук до серйозніших тілесних покарань) на описову гіперболізацію. У таких умовах Клер та Пітер, саме так дівчинка кликала свого брата Освальда, вигадали собі сигнальну

³⁷ Ibid, p. 5.

³⁸ Ibid, p. 6.

³⁹ Ibid, p. 4. «...Clare was a dull child, Peter lovable, Winston headstrong».

⁴⁰Ibid, p. 8. «Five years of appalling torture ensued, which have resulted in all kinds of psychological idiosyncrasies...».

систему, яка нагадувала їм про підтримку один одного. Цікаво, що приємні спогади з братом часом набували абсолютно фантастичного характеру, як до прикладу опис родинної поїздки до замку Пауля фон Гацфельдта, німецького дипломата у Лондоні⁴¹. Можемо трактувати це як своєрідну втечу від реальності, ескапізм Клер.

Підсумовуючи, родина Клер, хоч і вирізнялась своїм соціальним статусом, продовжувала потерпати від фінансових труднощів. Саме тому дитячі роки Клер проводила не лише у Лондоні, сімейному осідку, а й в Ірландії. Майже всі обов'язки з опіки покладались на гувернанток, втім стиль виховання дітей, що вписується у проміжний період між вікторіанською та едвардіанською епохами, цілком контролювався родиною. Окрім незначного спорідненого зв'язку з батьками та відчуття, що тобою нехтують в родині, на Фруен також повпливала особлива комунікація з братом — Освальдом.

1.2 Юність

Опісля низки не надто вдалих спроб домашньої освіти, дівчинку врешті віддали до монастирської школи в Парижі. Так, батьки надали повну фінансову підтримку, однак їх інтенції щодо такого рішення залишаються малозрозумілі: як Клара, так і Мортон були англіканцями за віросповіданням. Можливо, ідея належала матері, що й свою юність провела у французькій столиці. Особливого інтересу навчальні предмети у Фруен не викликали, отож вона із захопленням проводила свій вільний час у каплиці⁴². Дійшло навіть до того, що дівчина погрожувала батькам відмовитись від протестантської конфірмації, щоб натомість перейти в католицизм. Як мінімум, це ускладнило б процес одруження в Англії. Згодом, батьки були змушені перевести її до іншого навчального закладу в Дармштадті, а незабаром і взагалі повернути додому⁴³.

Напередодні сімнадцятиріччя, батьки, помічаючи як Фруен марнує свій час в Ірландії, відправили її на лондонський сезон для пошуку нареченого. Це

⁴¹ Ibid, p. 14.

⁴² Ibid, p. 26.

⁴³ Мендзелевський С. «Безтурботна мандрівниця та весела пропагандистка»... с. 9.

складно назвати позитивним досвідом: Клер не влаштував ні вишуканий одяг, що впивався у тіло, ні середовище, ні пропоновані розваги. В тексті загалом проглядаються новітні погляди вже дорослої Шерідан на питання шлюбу — одруження не може бути самоціллю, суттєвішою є власна реалізація⁴⁴. Проте одна приємність на балу все-таки трапилась, її щиро зацікавив молодий чоловік на ім'я Вілфред Шерідан. На жаль, такий вибір не знайшов схвалення батьків через фінансові можливості претендента⁴⁵. Втім, зв'язок не було втрачено, Вілфред листувався з Клер та навіть ділився з нею книгами з власної бібліотеки.

Не дивно, що батьки звертали особливу увагу на матеріальний статус претендентів, родина опинилась під загрозою банкрутства. Показовий випадок трапився під час подорожі Середземномор'ям, коли Клер з матір'ю провідували Освальда, що лише отримав військове звання мічмана. Оскільки їм забракло коштів для дороги назад, вони спершу були змушені позичати гроші, а згодом — спробували «відіграти» їх у Монте-Карло⁴⁶. Головним винуватцем такого становища постає батько та його фінансові авантюри, але бачимо, що і решта сімейства не відзначалась грамотним розподілом коштів. Коли ситуація стала ще більш критичною, до Фруенів навідувались судові розпорядники, нагадуючи про виплату боргів, йшлося навіть про заставу будинку⁴⁷.

Перші спроби сепаруватись від батьків зазнали невдачі, на пропозицію піти працювати гувернанткою, батько іронічно запропонував їй врешті одружитись, це надовше. Не маючи змоги поділитись власним розпачем, Клер тяжко переживала сімейну скруту. Обставини, що склалися, вона трактувала як паралель до персонажів з оповідань Антона Чехова⁴⁸. Це, до речі, одна з перших апеляцій у мемуарах до російських культурних класиків, поряд з Іваном Тургенєвим⁴⁹. Втім, Мортон з очевидною метою продовжував вкладати кошти у

⁴⁴ Sheridan C. *Nuda veritas...* p. 36.

⁴⁵ *Ibid*, p. 35.

⁴⁶ Leslie A. Clare Sheridan... p. 40.

⁴⁷ Sheridan C. *Nuda veritas...* p. 63-64.

⁴⁸ *Ibid*, p. 65.

⁴⁹ *Ibid*, p. 56.

лондонські сезони доньки. У цій ситуації єдиною перевагою для Клер була можливість розширити коло свого спілкування. Саме так дівчина познайомилась з сестрами Коннаутськими, Маргарет та Патрицією, онучками королеви Вікторії. Ставши найближчими подругами, дівчата разом епатували на придворних балах. Так, одного разу вони спільно відмовились вдягати незручні високі коміри, надавши перевагу розкутішим блузам⁵⁰. Старшій Маргарет пощастило одружитись з Густавом VI Адольфом, опісля весільної церемонії в Віндзорському замку, вона офіційно стала кронпринцесою Швеції. Натомість дев'ятнадцятирічна Фруен, хоч і раділа за подругу, була змушена продовжити пошуки достойного претендента на «замовлення» батьків⁵¹.

В цей час Клер відкриває для себе нове захоплення — письменництво. Хоч проби пера дівчини з'явилися ще в юному віці, нині розвиткові літературної майстерності сприяли своєрідні наставники. Першою чергою йдеться про письменників, а саме Редьярда Кіплінга, Генрі Джеймса, Роберта Гіченса та поетку Етель Кліффорд, які жили неподалік або ж у самому Сассексі, часом навідуючись до будинку Фруенів. Перша серйозна стаття Клер була опублікована у часописі «National Review», платформі для британських консерваторів. Хоч публікація і була анонімною, її роботою зацікавились інші видавці, а дівчина отримала свої зароблені гроші. Наступна пропозиція опублікувати власну книгу завершилась не так вдало: отримавши відгуки на рукопис, зокрема і від філософа Джорджа Мура, Фруен відсахнулася від власної роботи. Клер драгувало, що сам текст сприймався винятково як наївна оповідка чи то «дівочий роман»⁵².

Шукаючи розради, Клер часом гостювала у своєї приятельки Маргарет, однак чергова поїздка була перервана запрошенням до королівської резиденції. Відвідати острів Еланд без вагань погодилась і Фруен. Важливий вплив на дівчину справила не стільки зустріч зі шведською королевою, Вікторією

⁵⁰ Leslie A. Clare Sheridan... p. 39.

⁵¹ Ibid, p. 41.

⁵² Sheridan C. Nuda veritas... p. 55.

Баденською, скільки з її придворним лікарем — Акселем Мунте⁵³. Саме він запропонував Клер пожити певний час в одній з його вілл на Капрі, як своєрідну оздоровчу практику. Попри невдоволення Мортонна, донька все-таки вмовила матір поїхати з нею. У порівнянні зі звичним аристократичним способом життя Клер, опис повсякдення в Анакапрі виглядає досить спрощено. Лікар заохочував дівчину користуватись спільними речами побуту, їсти просту селянську їжу і т. п. Так, у Клер була служниця, але Мунте попросив оплатити її працю з власного гаманця. «В мені він посіяв перші зерна більшовизму! Слово тоді невідоме (переклад з англ. мови – Н. Д.)».⁵⁴ На правду, «більшовизмом» це складно назвати, припускаю, що вже доросла Шерідан намагалась таким чином окреслити витоки власних ідеологічних переконань, сформувати їхню тяглість у розвитку для читача. До того ж ця поїздка дивним чином збігається з діяльністю на острові так званої Капрійської школи, відгалуження більшовицької фракції, під проводом Максима Горького, Олександра Богданова та Анатолія Луначарського⁵⁵.

Отже, дівочі роки у мемуарах Фруен постають важливим етапом особистісного становлення: ставляться під сумнів цінності батьків; зринають перші спроби пошуку себе у професійній діяльності; формується нове коло знайомств; врешті, постає питання ідеологічних зацікавлень. Ці чинники складають логічне підґрунтя для опису подальшої історії авторки.

1.3 Сімейне життя та початок кар'єри скульпторки

Першою з Капрі від'їхала матір у зв'язку зі смертю короля Едварда VII, натомість Клер, завдяки власним хитрощам, ще мала нагоду відвідати Неаполь та Рим разом з Мунте. Останній переконував Фруен, що після відчуття свободи в Італії, їй тяжко буде звикнути до буднів з батьками. Вирішення було досить очевидним — одруження⁵⁶. Після повернення до Англії події розгортались

⁵³ Ibid, p. 75-76.

⁵⁴ Ibid, p. 84. «In me he sowed the first seeds of Bolshevism! The word was then unknown».

⁵⁵ Rogachevskii A., Michalski M. Social Democratic Party Schools on Capri and in Bologna in the Correspondence between A. A. Bogdanov and A. V. Amfiteatrov. The Slavonic and East European Review. 1994. Vol. 72. p. 664-665. URL: <https://www.jstor.org/stable/4211636#>.

⁵⁶ Sheridan C. Nuda veritas... p. 87.

блискавично. Хоч матір все більше наполягала на шлюбній пропозиції від голландського барона Геккерна, донька знову звернула свою увагу на Вілфреда Шерідана. За збігом обставин, чоловіка було запрошено на вечерю до будинку Дженні Черчилль. Саме тоді Вілфред наважився зробити пропозицію Клер, на яку вона щиро погодилась, попри несхвальні погляди зі сторони батьків.

Пара побралась 15 жовтня 1910 року, на урочисту церемонію було запрошено не лише найближчих друзів та родичів, а й прем'єр-міністра Герберта Асквіта у супроводі декількох міністрів⁵⁷. Кульмінаційним моментом стало виголошення обітниць: Клер відмовилась вимовити слово «obey», тобто підкорятися, що застопорило на мить навіть каноніка. Без контексту це може здатись емансипативним кроком збоку Шерідан, але далі у мемуарах вона ніби виправдовує власну поведінку: «Я теж була шокована собою, однак не могла підняти над матеріальною атмосферою, що супроводжувала весілля (переклад з англ. мови – Н. Д.)»⁵⁸.

Забезпечення нової родини майже повністю було покладене на Вілфреда, що невтомно працював брокером на лондонській фондовій біржі. Не без фінансової допомоги батьків, молодята спершу орендували будинок у графстві Суррей⁵⁹, а згодом і винайняли прислугу. Останнє рішення вступило у суперечність з Клер, що лише намагалась познайомити чоловіка з принципами життя Мунте⁶⁰. Попередні уявлення про шлюб дещо розвіялись.

Не отримуючи достатньої підтримки, Шерідан все частіше задумувалась про нащадків. У своїх спогадах, вона відкрито пише про намагання заповнити порожнечу у своєму житті. Оскільки перші спроби завагітніти були не вдалим, жінка вирішує здійснити паломництво католицькими церквами Риму, прохаючи благословення у Господа на дитину⁶¹. Саме з цією подорожжю Клер пов'язує появу своєї першої доньки, Мері-Маргарет, у 1912 році. Попри тяжкі пологи та

⁵⁷ Мендзелевський С. «Безтурботна мандрівниця та весела пропагандистка»... с. 10.

⁵⁸ Sheridan C. Nuda veritas... p. 92. «I too was shocked at myself, but I could not rise above the material atmosphere that had led up to the wedding».

⁵⁹ Wilfred Sheridan. Spartacus Educational. URL: https://spartacus-educational.com/Wilfred_Sheridan.htm.

⁶⁰ Sheridan C. Nuda veritas... p. 96.

⁶¹ Ibid, p. 97-98.

застрогу лікаря, наступного року Шерідан знову завагітніла. На світ з'явилась ще одна дівчинка — Елізабет, хоч Вілфред більше хотів спадкоємця⁶².

Справжнім випробування для матері стала хвороба найменшої доньки, лікарі констатували туберкульозний менінгіт. Попри молитви та коштовне лікування, смерть забрала однорічну Елізабет. Після відходу дитини особливий сентимент Клер до католицизму почав згасати. Під час чергової поїздки до Італії, Шерідан категорично писала: «Спершу ми поїхали до Риму, але цього разу це був язичницький Рим для мене. Я вже не могла ні зайти до церкви, ні помолитися (переклад з англ. мови – Н. Д.)»⁶³. Водночас сімейна трагедія стала поштовхом для розвитку нової віхи в житті Клер. Маючи на меті створити достойний меморіал для Елізабет, Шерідан зацікавилась скульптурою. Отримавши матеріал у локального виробника кераміки, їй вдалось виліпити фігурку дитини-янгола для надгробка доньки. По-справжньому захопившись мистецькою роботою, Клер розпочала професійне навчання, подавши заявку до Гілфордського коледжу. Її першим серйозним проектом став барельєф для сімейної церкви у Дорсеті⁶⁴.

Відносно спокійне життя 1910-х років було перерване заворушеннями в Ірландії, а згодом і початком Першої світової війни. Якщо Освальда як військового було відразу мобілізовано, то Вілфред за власним бажанням записався до територіальних сил в Лондонському Сіті. У стрілецькій бригаді він отримав звання лейтенанта, а вже у травні 1915 року виконував бойові завдання на Західному фронті. Особливо тяжко ці перипетії сприймала Клер, що була вагітна вже третьою дитиною — Річардом, якого так і не судилось побачити чоловікові. На жаль, Шерідан був убитий при Лоосі 25 вересня 1915 року. Останню згадку про себе Вілфред залишив у передсмертному листі до Клер, що став водночас спогадом про подружнє життя та настановою для дружини⁶⁵.

⁶² Ibid, p. 99-100.

⁶³ Ibid, p. 104. «We went first to Rome, but this time it was pagan Rome for me. I could no longer enter a church nor pray».

⁶⁴ Мендзелевський С. «Безтурботна мандрівниця та весела пропагандистка»... с. 10.

⁶⁵ Wilfred Sheridan. Spartacus Educational. URL: https://spartacus-educational.com/Wilfred_Sheridan.htm.

Що цікаво, у роздумах Клер про війну помічаємо певну суперечність, з одного боку, вона описується як неминуча подія, що має розв'язати суперечки між державами та забезпечити мир наступним поколінням. З іншого, Шерідан досить презирливо описує методи британської пропаганди щодо населення, ба більше — стверджує власний антимілітаризм та пацифізм. Ідеологічні переконання переплітаються з особистою трагедією та страхом за дітей.

Після загибелі Вілфреда критично постало питання фінансів, оскільки партнерська компанія чоловіка збанкрутувала, а соціальні виплати від держави були мінімальними. Ідея з розпродажем сімейної порцеляни, колекції стародруків та весільних подарунків вичерпала себе досить швидко. Через таку ситуацію Клер разом з дітьми близько шести місяців перебували на утриманні тітки Леслі в Ірландії⁶⁶, і лише згодом повернулась до батьків у Лондон. Дилема полягала в тому, що вдруге одружуватись Шерідан не бажала, але й повністю забезпечити вона себе не могла.

Виготовлення посуду та дешевих гіпсових декорацій відійшло на другий план опісля щедрого меценатського внеску у 1000 фунтів стерлінгів від американського полковника Денца, що вірогідно був знайомий з долею Вілфреда⁶⁷. Отримані гроші Клер частково витратила на навчання, довгий час вона співпрацювала з Джоном Твідом, шотландським скульптором. Хоч різнобачення з майстром не раз призводило до конфліктів та знищених глиняних заготовок⁶⁸, цей час правдиво можна назвати даниною до формування її власного стилю. Іншим натхненником Шерідан залишався Джекоб Епстайн, не маючи змоги стати ученицею «маестро», вона забажала у якості різдвяного подарунка зліпок власного погруддя його авторства. Все, аби наживо поспостерігати за роботою модерніста та здобути новий досвід⁶⁹.

Отже, сімейне життя витворило якісно нові ідентичності Клер Шерідан, першою чергою, вона проявила себе як дружина та матір. Втім, з початком

⁶⁶ Sheridan C. *Nuda veritas...* p. 119.

⁶⁷ Leslie A. Clare Sheridan... p. 109.

⁶⁸ Sheridan C. *Nuda veritas...* p. 129-130.

⁶⁹ *Ibid*, p.133-134.

Першої світової війни спокійний триб життя був незворотно зруйнований. Втрата опори змусила її діяти автономно та шукати шляхів самозабезпечення, зокрема через скульптуру. Цей період також відзначився кристалізацією певних ідейних переконань авторки, йдеться про переосмислення власної релігійної ідентичності, увазі до пацифістських та антимілітаристських тенденції, врешті, питання жіночої емансипації.

1.4 Мистецька діяльність та перша поїздка до Росії

Професійна кар'єра Шерідан стрімко розвивалась завдяки соціальному статусу її родини, зв'язки означали доступ до англійської еліти у якості натурників. Йдеться не лише про добре знайомих В. Черчилля, П. Коннаутську чи колишнього прем'єра Г. Асквіта, а й таких осіб як письменник-фантаст Герберт Веллс, акторка Діана Купер чи романіст Альфред Беннет⁷⁰. Перша значна виставка скульпторки була представлена у 1919 році в мистецькій галереї «Гросвенор». Власний дебют Клер відзначила купівлею досить дорогого автомобіля від американської марки «Buick» та початком водійської практики⁷¹. Це не лише свідчило про досягнення певного рівня самостійності, а й загалом про зміну трибу життя. Майстерня Шерідан перетворилась на осередок лондонської богемі, де вона почувала себе вільною від попередніх зобов'язань: подружніх, родинних, фінансових.

Початок ревучих 1920-х ще більш повпливав на світоглядний поступ Шерідан, спричинившись і до появи тревелогу, про що йтиметься згодом. Поки Клер посилено готувала нову виставку для «Agnew's Gallery», до Англії прибула радянська торгова делегація на чолі з Левом Каменєвим. Офіційною метою подорожі оголошувалось поновлення економічних зв'язків між державами, однак, очевидно, вони були ознайомлені з фактом появи Комуністичної партії Великої Британії, що лише грало їм на руку.

Спостерігаючи за обговоренням у пресі, Шерідан загорілась ідеєю доповнити експозицію бюстом більшовика. У спогадах власну зацікавленість

⁷⁰ Мендзелевський С. «Безтурботна мандрівниця та весела пропагандистка»... с. 11.

⁷¹ Leslie A. Clare Sheridan... p. 112.

Клер пояснює так: «...Я люблю слов'ян, слов'янську музику, слов'янську літературу, слов'янське мистецтво та оздоблення, і мене завжди, з дитинства, тягнуло до Росії (переклад з англ. мови – Н. Д.)»⁷². Попри опосередкованість джерел інформації, Шерідан романтизує та містифікує набуті уявлення, наскрізно асоціюючи слов'янство як етномовну групу з Росією. Натомість зустріч з представниками делегації була можливістю підтвердити або ж спростувати чутки про новий етап в розвитку цієї території, чим Клер не могла не скористатись. На щастя, про такі плани не здогадувався Черчилль, на той час держсекретар з питань війни в уряді Ллойд Джорджа, що відкрито порушував питання висилки торгових представників за поширення більшовицької пропаганди⁷³.

Тривалі сесії з натурщиками, а саме Леонідом Красіним та Львом Каменєвим, не минули безслідно, скульпторка стала їхньою найближчою супутницею. Не дивно, що новим знайомством зацікавилась британська розвідка. Вважається, що головну роль у цій ситуації зіграв Сідні Рассел Кук, агент МІ5, що давно приятелював з Клер⁷⁴. Шерідан у рамках проведеної операції мала б стати джерелом інформації про умонастрої радянської делегації. Однак реальний вимір шпигунської ролі жінки стосовно будь-якої зі сторін залишається невідомим⁷⁵.

Логічним продовженням спілкування стала пропозиція спільної поїздки до Росії, на яку Шерідан без вагань відгукнулась. Особливо підкупливо звучала обіцянка виліпити бюсти провідників революції, що принесло б бажане визнання у мистецькому світі. Серйозність намірів втілилась у рішенні знехтувати присутністю на власній виставці, залишити дітей під доглядом матері в Лондоні, врешті, у пошуку коштів на квиток⁷⁶. Навіть Освальд

⁷² Sheridan C. *Nuda veritas...* p. 152. «...I loved Slavs, Slav music, Slav literature, Slav art and decoration, and had always, since childhood, been drawn to Russia».

⁷³ Clare Sheridan: The nearest thing to a sister that Winston ever had. The Churchill Project - Hillsdale College. URL: <https://winstonchurchill.hillsdale.edu/clare-sheridan/>.

⁷⁴ Phillips T. *The Secret Twenties...* p. 93-94

⁷⁵ Ayers D. *Modernism, Internationalism and the Russian Revolution...* p. 131.

⁷⁶ Sheridan C. *Nuda veritas...* p. 158-159.

скептично поставився до такої авантюри, хоч і не наважився їй заперечити: «Краще б вона не їхала, але більшовизм її сильно зачепив — вона завжди відображає погляди останнього чоловіка, з яким зустрічається... (переклад з англ. мови – Н. Д.)»⁷⁷

Певним чином слова брата виправдали себе, подорож стала випробуванням для Клер, змусивши забути про попередній комфорт. Реалії громадянської війни диктували обмежений продуктивний набір, дефіцит палива, проблеми з тепло-/водопостачанням та доступом до міської інфраструктури... Крім того, варто зважати на мовний бар'єр, коло спілкування Шерідан часто обмежувалось таким ж іноземцями, що опинились в Росії. Можемо згадати американського фінансиста Френка Вандерліпа, комуністичних діячів Ендрю Ротштейн та Джон Рід, або ж добре знайомого Г. Веллса, що в цей час працював над збіркою статей «Росія в імлі»⁷⁸. У таких умовах скульпторка шукала розради у мистецтві, прохаючи якнайшвидше братись до роботи.

Разом з подорожнім щоденником «Mayfair to Moscow»⁷⁹ у 1921 році була видана мистецька публікація «Russian Portraits»⁸⁰ з описом ключових портретних бюстів, які були виконані під час подорожі. Йдеться про погруддя Григорія Зінов'єва, Фелікса Дзержинського, Володимира Леніна, Льва Троцького та інших. Шалений успіх цих видань зіграв з Шерідан злий жарт, факт високого рівня доступу до радянських лідерів, так і вирвані з контексту заголовки зобразили її справжнім симпатиком більшовизму.⁸¹ Хоча в реальності уявлення жінки про основи соціалізму були досить примарними, а в офіційних заявах Клер відмежовувалась від будь-яких політичних справ, визначаючи мистецтво за свою головну цінність. Я цілком можу пристати до тези дослідниці Гарвуд, що пропонує інтерпретувати цю подорож як своєрідний акт

⁷⁷ Lev Kamenev. Spartacus Educational. URL: <https://spartacus-educational.com/RUSkamenev.htm>. «I rather she didn't go but she has got Bolshevism badly - she always reflects the views of the last man she's met...».

⁷⁸ Мендзелевський С. «Безтурботна мандрівниця...», с. 12.

⁷⁹ Sheridan C. Mayfair to Moscow. Clare Sheridan's diary. New York : Boni and Liveright, 1921. 239 p.

⁸⁰ Sheridan C. Russian Portraits. London : J. Cape, 1921. 286 p.

⁸¹ Ayers D. Modernism, Internationalism and the Russian Revolution... p. 132.

непокори, спробу утвердження нових ідентичностей Шерідан⁸². До прикладу, «я - жінка», тепер вже овдовіла, що опікується власним життям; «я - скульпторка», яка торує свій шлях у мистецтві абощо.

Відтак, бачимо, що злет професійної кар'єри скульпторки наклався в часі на перші засвідчені контакти з радянськими представниками. Втім, наявні джерела не дозволяють стверджувати про факт вербування. Офіційна риторика скульпторки полягала у відмежуванні від будь-яких політичних доктрин. Натомість у мемуарах Клер щиро визнає власний сентимент до російської культури у найширшому понятті цього слова: від різноманітних мистецьких проявів, особливо літератури, до території її поширення на інші слов'янські народи.

1.5 Журналістика та подорожній досвід

Очікувати на теплий англійський прийом після двомісячного перебування в Москві було б наївним, тому вже незабаром Клер відправиться до США разом з маленьким Річардом. Подорожні витрати мав покрити продаж російського щоденника виданню «The New York Times». Неабияка увага до постаті Шерідан дозволила їй підтримувати звичний спосіб життя, вона перебувала в найвищих суспільних колах, конструюючи себе як публічну особу. Саме так вона познайомила з Бернардом Барухом, що мав приглядати за нею на прохання Черччилья, Джозефом Пулітцером та іншими.

Оскільки період адаптації пройшов досить легко, Шерідан не покидала думка надовго осісти в Нью-Йорку. Однак на шляху трапилась Мексика, ідея фікс полягала у творенні погруддя з натури Альваро Обрегона, учасника революції та тогочасного президента. Втім, відсутність попередніх домовленостей обернулись провалом — Обрегон з політичною обережністю відмовив скульпторці. Щоб зовсім не змарнувати свій час, Герберт Своуп, американський журналіст та близький товариш Шерідан, доручив їй попрацювати над репортажами для «New York World» та «Metropolitan» у

⁸² Harwood R. Narrative Identities in British Women's Travel Writing... p. 18.

Мексичі⁸³. Повернувшись до США, Клер ненадовго затрималась у Сан-Франциско, і за новою домовленістю з «Goldwyn Company», отримала нагоду познайомитись з Чарлі Чапліном⁸⁴. Попередня обіцянка забути про скульптуру втратила силу. Клер працювала над новим бюстом, поки їхнє тісне спілкування обростало резонансними чутками у жовтій пресі.

Взимку 1921 року Шерідан навідалась до Нью-Йорка, ба більше, вмовила батьків відправити до неї доньку, Маргарет, щоб продовжити навчання в місцевій школі для дівчат. Однак малоприбуткова робота на студії не могла перекрити зростання витрат, та й вимагала повної зайнятості жінки. Відтак доглядом за дітьми здебільшого займалась няня або найближчі родичі по лінії матері. Коли фінансова ситуація ставала критичною, Клер продавала власні коштовності або ж покладалась на допомогу друзів⁸⁵. Тут варто відзначити роль Герберта Своупа, який, розуміючи становище Шерідан, запропонував їй офіційну посаду кореспондента у часописі «New York World». Головна умова полягала в організації журналістського туру повоєнною Європою, на що Клер без вагань погодилась.

Відправною точкою у 1922 році стала Ірландія, де точилось збройне протистояння між супротивниками та прихильниками збереження статусу британського домініону. Репортерка, маючи на меті висвітлити позицію обидвох сторін, публікувала інтерв'ю як з пробританськими силами, так і лідерами Ірландської республіканської армії⁸⁶. Наступним містом став Берлін, куди вона дісталась мотоциклом разом з Освальдом. З важливих зустрічей згадаю Володимира Коростовця, громадського діяча та прихильника консервативної течії українського руху, що опинився в еміграції після приходу більшовиків. Саме він став найближчим компаньйоном Клер, супроводжуючи її в таких містах як Данциг, підконтрольний Лізі Націй, та Женева, де проходила річна

⁸³ Sheridan C. Nuda veritas... p. 243.

⁸⁴ Ibid, p. 267.

⁸⁵ Ibid, p. 277-279.

⁸⁶ Мендзелевський С. «Безтурботна мандрівниця та весела пропагандистка»... с. 14.

Асамблея⁸⁷. Надалі, спостерігаючи за розпалом греко-турецької війни, Шерідан відправилась до Константинополя, записавши розмову з Мустафою Кемалем. А завершення відрядження вдало збіглося з проведення Лозаннської конференції у Швейцарії та нагодою інтерв'ю з Беніто Муссоліні.

Навіть такий загальний опис дає змогу зрозуміти, що це був пік професійної кар'єри Клер Шерідан: випрацювання власного стилю письма, обертання у колах європейської політичної еліти, визнання колегами, що не менш важливо. Однак в черговий раз постать журналістки привернула увагу британських спецслужб. Так, стеження, включно з перехопленням листів та телефонних розмов, велось ще після першої поїздки до Росії. Втім, під час європейського туру все частіше у звітах зринають такі речі як прихильні висловлювання на користь більшовизму⁸⁸, тісна комунікація з радянськими представниками, зокрема з Георгієм Чичеріним і т. д.⁸⁹. Це свідчить про різку зміну порівняно з артикульованою аполітичністю станом на 1921 рік. Припускаю, що на це могла повпливати загальна ситуація в міжвоєнній Європі: «Скрізь у кожній країні я бачила полум'яний дух націоналізму та його загрозу світовому миру (переклад з англ. мови – Н. Д.)»⁹⁰, — що кристалізувало ідеологічні переконання Клер з очевидним ухилом вліво. Або ж доклались радянські представники, пропонуючи їй власні розв'язання нагальних проблем.

За час подорожей відкладені на пів року труднощі нікуди не зникли. Взимку-навесні 1923 року Клер залагоджує останні справи в Штатах та приймає вольове рішення переїхати до Німеччини. Це мало зменшити фінансовий тягар та об'єднати під опікою матері Маргарет та Річарда. Берлін початку 1920-х був переповнений мігрантами з колишньої Російської імперії, що неабияк припало до душі Клер. Обидвох дітей долучались до вивчення російської, хоч і не з власної волі, син навчався грі на скрипці у викладача-

⁸⁷ Leslie A. Clare Sheridan... p. 197-198.

⁸⁸ The National Archives of the UK (TNA). KV 2/1033. Clare Sheridan. PF 38453/V1 (02). p. 69.

⁸⁹ TNA. KV 2/1033. Clare Sheridan. PF 38453/V1 (02). p. 67.

⁹⁰ Цитата за: Ayers D. Modernism, Internationalism and the Russian Revolution... p. 142. «Everywhere in every country I found the flaming spirit of Nationalism and its involved threat to world peace».

емігранта, а доньку віддали на балет до петербурзької балерини.... На довготривалу перспективу Шерідан придбала земельну ділянку в Кенігсберзі. Місто напівдорозі між Лондоном та Москвою мало стати її постійним осідком, там планувалось звести сімейний будинок⁹¹. Ці плани журналістки відстежують й британські спецслужби⁹². Натомість у своїй журналістській роботі Клер продовжувала покладатись на підтримку Коростовця, який в мемуарах іменується «російським другом». Втім все більше часу проводить з Освальдом, який дописував у лондонське видання «Daily Telegraph», паралельно вивчаючи право. Записавши серію інтерв'ю з російським автором Максимом Горьким, Шерідан з братом відправились на Піренейський півострів в пошуку ще одного диктатора до «колекції» — генерала Прімо де Рівери, який вже у вересні очолить іспанський уряд⁹³.

Весь цей час Клер не покидала ідея вдруге відвідати Росію, наживо побачивши результати великого експерименту. Хоч подорож тривала близько місяця, спершу перебування у Москві, а згодом і в Петрограді, натхненні очікування журналістки не справдилися. Вона потрапила в суворі радянські будні з демонстративними урядовими екскурсіями, в яких ні Каменєв, ні Литвинов не готові були приділити їй бажаний час. За даним англійських розвідників: «Вона повністю розчарувалася в нинішньому режимі в Росії й незабаром, як я розумію, опублікує статті в «Sunday Times» (переклад з англ. мови – Н. Д.)»⁹⁴. Єдина помилка стосувалась видання, аж цілих вісім розгромних статей авторства Шерідан з відкритою антирадянською риторикою з'явилися у «Daily Express». Пересторога через родинні зв'язки з Черчиллем перетворилась для Клер на ризик назавжди залишитись персоною нон грата в Радянському Союзі⁹⁵. Повернувшись до Берліна, жінка навідалась до свого знайомого дипломата в російському посольстві, але він не мав чим її втішити. З

⁹¹ Sheridan C. Nuda veritas... p. 357-358.

⁹² TNA. KV 2/1033. Clare Sheridan. PF 38453/V1 (02). p. 61.

⁹³ Leslie A. Clare Sheridan... p. 226.

⁹⁴ TNA. KV 2/1033. Clare Sheridan. PF 38453/V1 (02). p. 60. «She is entirely disillusioned about the present regime in Russia and is shortly, I understand, to publish articles in the «Sunday Times»».

⁹⁵ Leslie A. Clare Sheridan... p. 228-229.

депресивного епізоду, що супроводжувався вживанням наркотичних речовин, Шерідан знову витягнув Герберт Своуп. Чоловік попросив репортерку здійснити відрядження до Лондона, де вона мала б «прикрити» перший лейбористський уряд Макдональда⁹⁶.

Концептуально біографію Клер Шерідан можна схарактеризувати як перехідне явище між поколінням кінця XIX - поч. XX століття. З одного боку, вона є добре освіченою жінкою, що виховувалась у статусній англійській родині, готовою реалізувати себе як дружина та матір. З іншого боку, її цікавить професійна реалізація, формування власних ідейних та політичних переконань, врешті, мандрівки світом. Одним з регіонів, що найбільше привернув її увагу, стала Росія, в любові до якої вона виховувалась ще з юнацьких років. Цей топонім скоріш за все носить імперську конотацію, втім, його кордони є досить розмитими у дискурсі Клер. Ще більше зацікавлення спостерігаємо опісля революційних перетворень та перших зв'язків з радянським представництвом. Втім, з доступних матеріалів досить складно сказати, чи журналістка достовірно була завербованою радянськими спецслужбами/окремими агентами. Припускаю, що завдяки лояльності до більшовицького керівництва, Клер могли використовувати як посередника чи то пак інформатора у власних цілях.

⁹⁶Ibid, p. 364.

РОЗДІЛ II

ОБРИСИ МЕНТАЛЬНОЇ МАПИ ПОДОРОЖНЬОЇ: ШЛЯХ З ЗАХОДУ ДО ЦЕНТРУ ЄВРОПИ

2.1 Підготовка до подорожі

Лондонське відрядження, на якому ми зупинились в попередньому розділі, може послугувати точкою відліку у підготовці до подорожі. На той час в місті перебував Християн Раковський, якого в ході партійної боротьби відкликали з УСРР та перевели на дипломатичну роботу. При знайомстві з Шерідан радянський представник не лише довідався її особисту історію, а й пообіцяв другий шанс, щоб виправити свої помилки: «...Я надам вам візу до Росії в будь-який час, коли ви захочете повернутись, тільки — не їдьте до Москви (переклад з англ. мови — Н. Д.)»⁹⁷. Додатково Раковський забезпечив журналістку рекомендаційним листом, хоч Клер і заперечувала критичну необхідність такого документа⁹⁸. Доля Шерідан на найближчі місяці була вирішена, вона вкотре навідається до Союзу. Вже незабаром це стало відомо і британським спецслужбам, у записі від 30 червня зазначається, що журналістка збирається у подорож до Києва⁹⁹.

Швидка згода Шерідан в цій ситуації виглядає досить зрозумілою: окрім описаного вище почуття провини, її працевлаштування в газеті підходило до завершення. Однак виникає логічне запитання, які переваги від наданої пропозиції отримував Раковський? Тут необхідно взяти до уваги міжнародний контекст, з визнанням британським урядом СРСР у лютому 1924 року виникла потреба скликання конференції щодо питання торгових відносин, кредитів та боргових зобов'язань¹⁰⁰. Можемо припустити, що мандрівка Клер в час проведення складних перемовин була спробою підтвердити поступ Радянської держави з погляду зовнішнього спостерігача, запевнити у надійності партнера. Це вписується у ширшу рамку — формування позитивного образу нового

⁹⁷ Sheridan C. *Nuda veritas...* p. 364. «I will give you a visa for Russia any time you wish to return, only — do not go to Moscow».

⁹⁸ *Ibid*, p. 365.

⁹⁹ TNA. KV 2/1033. Clare Sheridan. PF 38453/V1 (02). p. 59.

¹⁰⁰ Rakovsky C. *Selected writings on opposition in the USSR 1923-30* / ed. by G. Fagan. London & New York: Allison and Busby, 1980. p. 39-40.

революційного уряду. Для підтвердження цієї тези пропоную звернутись до брошури «Октябрь и западная литература» (1925), авторства Олександра Лейтеса¹⁰¹. Критику йдеться про те, що радянський дискурс не може стати домінантним, допоки не будуть переосмислені, в тому числі західними мандрівниками, наявні стереотипи про Росію та її традиційний імперський спадок: «“Варварська країна” обернулася для іноземців новим неочікуваним ликом (переклад з рос. — Н.Д.)»¹⁰². В огляді Лейтеса фігурує лише спорадична згадка про першу поїздку журналістки, але чи вдалось Шерідан «правильно» представити Союз у 1924 році ми спробуємо дослідити впродовж аналізу подорожніх записок.

Тревелог, «Across Europe with Satanella», виданий за рік після мандрівки, авантюрно розпочинається з фрази: «Їдьмо до Росії»¹⁰³. Саме так Клер закликала свого брата, Освальда, доїхатись до літньої відпустки. Не йшлося про звичну подорож на континент, це був намір «перетнути Європу», а отже потрапити в ідейно інший простір. Така далека мандрівка потребувала ґрунтовної підготовки, тому подорожні подали чернетковий варіант маршруту для затвердження Автомобільною Асоціацією. Надана дорожня інструкція описувала всі можливі варіанти поїздки, але з одним нюансом — лише до Варшави. Це фактично перший маркер, що ділить шлях за принципом (не)відоме. Туристичні посібники, які зачіпали ці території, вірогідно існували, інше питання якою була їх доступність та актуальність у післявоєнний та постреволюційний час. У підсумку, Клер та Пітер допрацювали основний маршрут, що пролягав через Голландію, Німеччину, Чехословаччину, Польщу та Радянську Україну. Більшість закордонних віз подорожні отримали без проблем, натомість з пропуском до Союзу допоміг згадуваний лист Раковського. На випадок додаткових проблем, Шерідан продумала альтернативний шлях через

¹⁰¹ «Критика и библиография». Коммунист. 1925. 16 января. №12. с. 6.

¹⁰² Лейтес А. Октябрь и западная литература. Харьков: Червоний шлях, 1924. с. 30. «“Варварская страна” обернулась для иностранцев новым неожиданным ликом».

¹⁰³ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 18.

Угорщину та Балкани, щоб дістатись до Константинополя. «Про зворотний шлях ми навіть і не думали»¹⁰⁴.

Особливу увагу варто також приділити транспортному засобу. Попри незліченні рекомендації авто, Клер та Освальд вирішують їхати саме мотоциклом. «Сатанелла» — це відносно нова спортивна модель від англійської компанії «A. J. Stewens & Co.», що була модифікована для повсякденного пересування. Частина дослідників інтерпретує такий незвичний вибір через призму звільнення від класових обмежень: у тексті Клер неодноразово протиставляє себе та Освальда «аристократам дороги», тобто автомобілістам¹⁰⁵. Втім, як на мене, ця візія є дещо односторонньою, сама Шерідан проходила водійську практику та мала власне авто, тобто альтернативна «Сатанеллі» існувала. Окрім того, мотоцикл як вид транспорту мав свої переваги, можемо назвати мобільність, наявність причіпної коляски та фар, швидкість пересування, менша затратність палива і т. д. Також цікаво зауважити, що вже після подорожі, в ірландській газеті «The Examiner» з'явилося оголошення про цю мандрівку до Союзу у якості реклами самої «Сатанелли». Мотоцикл як-не-як витримав суворі випробування місцевими дорогами та загалом здолав маршрут у 4226 милі¹⁰⁶.

Щодо мандрівних пожитків, загалом, Клер та Освальд спакували чотири фібрових валізи. Зібрані речі можна умовно поділити на кілька категорій. Найперше, це одяг самої Шерідан: два пальта та фетрові капелюхи, спідниця, бриджі, кілька светрів та шаликів, черевики та вечірнє вбрання. Одіж Освальда описується більш побіжно, згадується лише пальто, взуття на заміну, шапокляк та накрохмалені сорочки. Другою категорією є засоби особистої гігієни, а саме рушники, мило, крем для шкіри, аптечка... Врешті, варто згадати про речі побуту: два надувні ліжка, ковдри, намет, термос, піхотна лопата, сокирка,

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Youngs T. 'Take out your machine'... p. 156.

¹⁰⁶ «The "Satanella" Epic». The Examiner. 30 January 1926. p. 6. URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/91620601>.

каністри, мапи, пресс-бювари абощо¹⁰⁷. Такий «речовий різнобій» вірогідно зумовлений невизначеністю програми подорожі, особливо її другої частини: питання ночівлі, харчування, ремонту мотоцикла, культурних заходів вирішувалось на місці, тому вони готувались буквально до всього. Єдине, що точно знала Клер: «...маючи купу листів до посадовців різних столиць, урочистостей нам не уникнути»¹⁰⁸. Окремо зі списку речей наголошу на трьох плівкових фотоапаратах Кодак, важливий інструмент, що дозволив Клер додати серію фотографії до тревелогу, про які я буду згадувати надалі.

Підсумовуючи, на відміну від останньої подорожі до Союзу, нова мандрівка мала свого «патрона» в образі Християна Раковського, радянського дипломата, що забезпечив Клер Шерідан візою та рекомендаційним листом. Кожна зі сторін, правдоподібно, отримувала певні вигоди від окресленої співпраці, про що згадувалось вище. Безпосередня підготовка до мотоциклетної поїздки відбувалась у кілька етапів від прокладання маршруту до збору речей, однак варто враховувати, що багато побутових деталей мандрівки планувалось вирішити «на місці».

2.2 3 Нідерландів до Німеччини

Попрощавшись з дітьми, 5 липня 1924 року¹⁰⁹ Клер та Освальд відправились до причалу у Фолкстоні, де їх очікував корабель до Нідерландів. Цю дату офіційно можна вважати початком подорожі. Перше важливе завдання, що постало перед мандрівниками, полягало в безпечному транспортуванні «Сатанелли» на борт. На доданій світлинці бачимо закріпленій на платформі мотоцикл, що тримає пара робітників. «Сатанелла» височіє над непримітним ландшафтом, ніби натякаючи на власну значущість, про це свідчить й суміжний надпис: «Майбутнє мандрівників зависло на волосині»¹¹⁰. Така увага до

¹⁰⁷ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 19-20.

¹⁰⁸ Там само, с. 20.

¹⁰⁹ У тревелозі Шерідан помилково датує цю подію 8 липня. Це можна зрозуміти далі за текстом, оскільки третій день подорожі, понеділок, підписаний 7 липня. Відповідно, якщо порівняти дні тижня з календарем за 1924 рік, отримаємо дату — 5 липня, субота.

¹¹⁰ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 21.

транспортного засобу дисонує з фактичною відсутністю опису морського шляху, лише побіжно згадується комунікація з попутниками.

Пройшовши митний контроль за допомогою «Карне де Пассаж»¹¹¹, один з голландських прикордонників наважився уточнити наміри подорожніх, запитавши, чи не передумали вони їхати до Росії. В уявленні цього пересічного чоловіка, обраний регіон не видався надто приємним місцем для подорожі. Натомість Клер, у відповідях на подібні застороги, любила іронізувати над співрозмовниками, кажучи, що сидіння мотоцикла завжди можна розкласти горизонтально за потреби покласти ноші. Це демонструє рівень впевненості у власній безпеці.

Діставшись Нідерландів, Клер занотувала кілька міст, що вони проїхали з братом, а саме Флашінг (британська назва Фліссінгена) та Берген-оп-Зом. Рухаючись голландськими просторами, їй вдавалось досить точно фіксувати витрачений на дорогу час та кілометраж. Так само прискіпливо подорожня звертала увагу на якість прокладених доріг і природні рельєфи. Це варто зауважити, оскільки вже в перші дні оприявнились очевидні незручності мотоциклетної поїздки: пробите колесо через гранітну бруківку; маленький простір для багажу — частину непотрібних речей довелось повертати поштою додому; відсутність захисту від опадів. На щастя, ця частина мандрівки не обмежилась згаданими труднощами. Опис місцевих локацій, переповнений художніми тропами, виглядає досить ідеалізовано: національний одяг, вигляд будиночків та місцевий ландшафт поєднується з уявлення про «перемогу соціалізму», відсутність багатіїв чи ознак індустріалізації. Шерідан також апелює до імперського досвіду Голландії¹¹². Це повертає нас до проблеми ідейної невизначеності авторки. З одного боку, Шерідан прямо не ототожнює власні погляди з обраними ідеологічними течіями, зокрема соціалістичною доктриною, з іншого — продовжує транслювати її окремі елементи.

Загалом, в Нідерландах подорожні пробули близько трьох днів, подавшись до голландсько-німецького прикордоння, а саме міста Гланербруг.

¹¹¹ History of the CPD. Federation Internationale de l'Automobile. URL: <https://cutt.ly/Eer2JpML>.

¹¹² Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 24.

Записи з цієї частини подорожі є досить спорадичними, ні Клер, ні Освальду не йшлося про пошук визначних пам'яток чи ретельні оглядини міст. Це буквально була частина прокладеного маршруту, що треба було здолати в якнайшвидший час. Якщо взяти до уваги запропоновані дані, за день мотоциклісти могли здолати відстань у 180 км. Тому Шерідан недвозначно заявляє: «...Нічого баритись в Німеччині, коли попереду ще стільки незвіданого»¹¹³. З важливого, по дорозі до Вестфалії, Клер зауважила лише особливість суспільно-політичної ситуації регіону, натякнувши на близькість до Рурської окупаційної зони. Перепад у настроях місцевого населення особливо відчувався у порівнянні з Голландією. За даними делегатів Міжнародного комітету Червоного Хреста, що здійснили чергову місію навесні 1924 року, на той час ситуація справді набула критичних рис: економічна зупинка, гіперінфляція, масові заворушення та насильство¹¹⁴. Вірогідно, звідси й роздуми Клер про потребу налагодження дружнього співіснування між країнами-сусідами. Проте оповідь швидко змінює свій тон, Клер «розбавляє» текст художніми фрагментами з описами мальовничих місцин, чим далі подорожні рухаються на Схід. Ледве не ідилічною постає Баварія з її широкими, але безлюдними просторами¹¹⁵.

З цієї частини тревелогу ми також дізнаємось низку важливих побутових деталей. Припускаю, що навіть об'єднаний бюджет подорожніх був досить обмежений. Шерідан майже завжди звертала увагу на співвідношення ціни та якості за надані послуги чи товари. Так, після першої ночівлі у Мюнстері, де з подорожніх взяли 6 золотих марок та чайові, пара зійшлась на більш економному варіанті — оренда кімнат у придорожніх готелях. До прикладу, удвічі дешевший «Король Пруссії» у невеличкому поселенні Гельза. Іншим способом зекономити залишалась ночівля просто неба, не дарма ж вони брали з собою намет. Хоч «кемпінг» теж мав свої недоліки: холодні літні ночі, незвідана навколо природа і врешті вогкі речі, що просотались на дворі росюю. Щодо

¹¹³ Там само, с. 26.

¹¹⁴ The occupation of the Ruhr (Germany, 1923-1925). International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/68ujy5.htm>.

¹¹⁵ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 30.

харчування, закупившись на суму 10 золотих марок, подорожні придбали хліб, сіль, сардини, швейцарський сир та французьке вино. Цих продуктів ощадливо вистачило на вечерю та сніданок наступного дня. Окрім того, повідомляється про наявність чаю та міцного бренді, що вони вірогідно прихопили з Англії¹¹⁶. Досвід ночівлі просто неба Клер підсумовує так: «Здавалося, що в нашому таборі цілий тиждень жило десятків циган»¹¹⁷. Використане порівняння є прикладом стереотипу. Це стійка ментальна структура, що відображає асоціації (часто спрощені та емоційні) про об'єкт сприйняття, в нашому випадку — етнічну групу. Значною мірою вони сформовані культурним контекстом, в якому проживає людина¹¹⁸. На ці моменти ми обов'язково будемо звертати увагу під час подорожі Шерідан.

У підсумку ми бачимо, що як Нідерланди, так і Німеччина постають лише проміжною територією у прокладеному маршруті, що потрібно здолати в якнайшвидший час. Це можна пояснити не лише значним подорожнім досвідом Шерідан, а й усталеним бажанням дістатись до кінцевої точки призначення, Росії. В описі місцевих просторів подорожня лише вибірково звертає увагу на природні рельєфи та суспільно-політичну ситуацію. Більш інформативними видаються згадки побутових нюансів подорожі, зокрема обмеженість бюджету та незручності мотоциклетної поїздки.

2.3 Чехословаччина та Сілезія

Пополудні 9 липня Клер та Освальд дістались німецько-чехословацького кордону. Чергова митниця нічим не вирізнялась з-поміж інших: пуста без належних огорожень з єдиними маркувальним знаком «Zollamt». Попри відсутність рекомендаційного листа від посла, перевірка пройшла без зайвих проблем, прикордонники лише оглянули документи та транспортний засіб. Такий непримітний в'їзд до Чехословаччини насправді приховував за собою зміну стратегії подорожі. Окрім того, що мандрівники переконались у здатності

¹¹⁶ Там само, с. 26-27.

¹¹⁷ Там само, с. 28.

¹¹⁸ Kosecki K. Stereotype as a Vehicle of the Identity of Destination in Practical Travel Literature... p. 252.

мотоцикла «заїхати в цю далечінь»¹¹⁹, брат пообіцяв Шерідан надалі скидати швидкість. Це безпосередньо повпливало на текстову частину тревелогу — опис стає більш насиченим.

Перша частина подорожі стосується німецької Богемії. Єдине місто, що фігурує у записках — Егер (Хеб), однак для ночівлі подорожні обрали передміський готель, вірогідно, щоб зекономити. Що важливо, Клер вільно комунікувала з працівниками закладу, це говорить нам про те, що свідчення місцевих людей були використані Шерідан як джерело для формування власного уявлення про країну. За їх словами, «дев'яносто шість відсотків місцевого населення — це німці, і якби самовизначення важило більше за мову, вони б радше обрали німецьку, аніж чехословацьку юрисдикцію». Ця інформація видається більш ніж правдоподібною, якщо взяти до уваги результати загального перепису, станом на 1921 р. німці становили понад 2 млн населення Богемії¹²⁰. Натомість в окремих прикордонних районах позначка досягала 98% населення¹²¹. У цьому уривку так само помічаємо етнічний стереотип, вихваляючи чистоту та комфорт у готелі, Шерідан наголошує на любові німців до порядку та організації. Хоча вже в Сілезії вона доповнить цю думку, присвоївши кожному з історичних регіонів власну характеристику: «Вестфальці насуплені, мешканці центральної Німеччини — чарівні, баварці — холодні, але ввічливі, прусаки — нестерпні й так далі»¹²².

Інший важливий момент, який варто окреслити, це питання культурної присутності. Запримітивши в одній з крамниць портрет Вудро Вілсона, в уяві жінки майже відразу зринули асоціації з американською добою проспериті та її символами, до прикладу швейною машинкою чи кіно. Це протиставляється майже повній відсутності знань місцевих про Британію. Припускаю, що Клер, як англійка, очікувала певного рівня обізнаності про власну країну, зважаючи на

¹¹⁹ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 30.

¹²⁰ Suppan A. The Imperialist Peace Order in Central Europe: Saint-Germain and Trianon, 1919-1920. Austrian Academy of Sciences Press, 2019. p. 53.

¹²¹ Fialová L., Šprocha B. The Population of Czechia and Slovakia in 1918-1945. Demografie. 2018. №. 60. p. 162. URL: <https://cutt.ly/WwMLS9SU>.

¹²² Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 38.

її вагомість як політичного/економічного/культурного гравця. Причину такої ситуації Шерідан вбачала у розташуванні Чехословаччини всередині материка.

Основною метою мандрівників залишалось потрапити до Праги, хоч через ремонтні роботи їм довелось двічі їхати в об'їзд. За цей час Шерідан відзначила цілу низку відмінностей у порівнянні з німецькою Богемією. Першим маркером зміни середовища стала «незрозуміла мова», тобто чеська, якою у свої більшості послуговувались місцеві. Налагодити контакт німецькою або французькою вдавалось лише після довгих пояснень про те, що вони англійці. Це викликало у Клер неприховане роздратування: «Вони, наче ті ірландці, що возяться з гельською; нащо її вивчати, якщо більше ніхто її не розуміє»¹²³. Таке порівняння природно нашаровується на загальне бачення новопосталої республіки. Післявоєнна Чехословаччина, що вже встигла зобразити власну «ingredienta», видається Клер нестійким державним утворенням «усі деталі якого, ніби за чиєюсь примхою, склалися в дивовижне ціле»¹²⁴. Додатковим аргументом для такого висновку є міжнародно-політична ситуація в регіоні, а саме розстановка сил між Малою Антантою, Угорщиною та СРСР. Надана в тревелозі політична довідка набуває рис журналістського репортажу. Клер спрощує інформацію для читача завдяки алузії на популярну в 1920-х музичну композицію «Парад дерев'яних солдатиків»¹²⁵.

Дещо упереджене ставлення, на щастя, не завадило Клер оцінити культурно-історичну спадщину Праги. Саме місто сприймається Шерідан як цілісна одиниця: немає згадок назв вулиць, жодного поділу на райони або що. Це свідчить про те, що подорожні не мали достатньо часу для піших прогулянок, та й виникає запитання, де в такому випадку залишати мотоцикл. Опис в'їзду до міста обмежується переліком туристичних пам'яток, що вони мали нагоду побачити, до прикладу двори Замку Градчани, Міст Карла IV та центральний Собор Святого Віта. В цьому ж контексті згадується про католицизм, як

¹²³ Там само, с. 33.

¹²⁴ Там само.

¹²⁵ The Parade Of The Tin Soldiers Op. 123. Music Shop Europe. URL: <https://www.musicshopeurope.com/the-parade-of-the-tin-soldiers-op-123-musea11620>.

конфесію, що маркує простір міста власними символами, з погляду Клер — надміру.

Гарантувавши Празі місце у вищій лізі, Клер та Освальд вирушили на північний схід від столиці¹²⁶. На шляху мотоциклістам трапився кам'яний воєнний меморіал, присвячений загиблим воїнам в ході Першої світової, за якими горюють полишені матері та діти. Хоч Клер і відзначає мистецьку цінність роботи, на мою думку, їй першою чергою йшло про особистий досвід та долю полеглого Вілфреда, її чоловіка. На відміну від світлин празьких туристичних пам'яток, що були зроблені в русі (про це свідчить завалений горизонт та значна відстань до об'єктів), додане фото пам'ятника виконане дуже шанобливо і зблизька. Освальд, вірогідно, зробив спеціальну зупинку для оглядин. Оскільки скульптура збереглась до сьогодні, мені вдалось ідентифікувати її місце знаходження, селище Совеніце, та творця композиції — Емануеля Кодета¹²⁷.

Плануючи дістатись до Варшави, подорожні визначили наступну точку на карті — Сілезія. Хоч бажання повертатись до Німеччини у Шерідан не було, вона відразу зауважила, як місцеві гористі панорами відрізнялись від рівнинної Чехословаччини. Шукаючи місця для перепочинку, Клер та Освальд зупинились на околиці одного з населених пунктів, назва не вказується. Саме тут склалась цікава розмова з трьома дітьми, що підійшли ближче оглянути мотоцикл. Маленькі співрозмовники мали досить примарне уявлення про Лондон та Париж, не кажучи про їх розташування, натомість при згадці про Росію вигукнули з цілковитим розумінням. Задля збереження цієї емоції Клер нотує оригінальний вираз німецькою мовою «Ja, so-o-o!», так само як і назву «Russland»¹²⁸. Не дивно, що хлопчик, батько якого вірогідно служив на Східному фронті, нагадав їй власного сина.

¹²⁶ В тревелозі ця частина оповіді фігурує ще перед в'їздом до Праги, але за таких умов втрачається будь-яка логіка маршруту. Можливо, Клер свідомо знехтувала географічним принципом або ж допустила хибу при редагуванні.

¹²⁷ Sovenice (Křinec). Památník obětem první světové války. Wikipedie, otevřená encyklopedie. URL: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Sovenice_\(Křinec\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Sovenice_(Křinec)).

¹²⁸ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 39.

Опису наступних міст між Немча та Бреслау фактично немає, оскільки подорожні спонтанно змінили маршрут, навідавшись до своїх давніх знайомих — подружжя Блюхерів. Поцікавившись у місцевого чоловіка дороги, Шерідан з братом взяли курс до замку в селищі Крібловіц (нині Кробельовиці). Господарі з радістю прийняли гостей та запропонували найкращі умови, однак слухати розповіді про жахіття в Росії в Клер вже не вистачало терпіння. Це демонструє нам чергову крайність у погляді на мандрівку Шерідан до Союзу. Пруський дворянин Блюхер зі спадковими маєтками в Сілезії навряд чи міг висловити щось інше, аніж антибільшовицькі настрої. Теж стосується його дружини, принцеси Евеліни, яка на собі пережила наслідки революції 1918 року, присвятивши цьому частину мемуарів¹²⁹. Подібні застереження ніяк не повпливали на подорожніх, на ранок Клер та Освальд вирушили до німецько-польського кордону. Прибувши до митниці пополудні, Клер відчула особливу неприязнь, «наче ми якісь шпигуни»¹³⁰. Прикордонники так і не взяли до уваги рекомендаційного листа, а парі довелось перебирати всі свої пожитки та записники. Вірогідно, це був звичайний процедурний огляд, однак Шерідан сприйняла це занадто різко, порівнюючи з необтяжливими перевітками напередодні.

Отже, чесько-німецьке прикордоння знаменує собою першу суттєву зміну у подорожніх записках. Проявлена Шерідан зацікавленість відбивається на насиченості оповіді. Ця тенденція притлумлюється лише з поверненням до Сілезії. Також важливо згадати, що в регіонах, де активно використовується німецька/французька, подорожня послуговується свідченнями місцевого населення задля формування власного уявлення про країну, чого не можна сказати про чеську. Надалі ж здобуті знання нашаровуються на вже наявні уявлення про ці терени (міжнародно-політичну ситуацію опісля закінчення Першої світової, етнічні стереотипи й т. п.)

¹²⁹ Йдеться про Евелін Блюхер фон Валстатт (1876-1960) та її чоловіка Гебхарда Блюхера фон Валстатта (1865-1931). Evelyn Mary Stapleton-Bretherton. Rainhill Remembers. URL: <https://www.rainhillremembers.uk/evelyn-mary-stapleton-bretherton.html>.

¹³⁰ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 40.

2.4 Польша

Дружній прихисток, саме таким було перше враження Клер про Польщу. Єдина затримка на кордоні відбулась через недосвідченість чиновника, втім, за цей час Шерідан встигла зав'язати розмову з вартовим. Етнічний німець оповів подорожній про свою військову службу та зміну влади в селищі¹³¹, це черговий приклад свідчення «знизу» про ситуацію в регіоні, яке переймає Шерідан. Фізичний кордон було успішно подолано, проте видається, що для ментальної мапи самої Шерідан залишались актуальними довоєнні розмежування. Перше містечко, Кемпен (нині Кемпно), що остаточно відійшло до Польщі в січні 1920 року¹³², маркується таким, що попередньо належало німцям. Клер та Освальд свідомо надали йому перевагу над зупинкою у польських селах, але даремно. Окрім непривітних людей, втомлені подорожні отримали у своє розпорядження брудний готель без базових зручностей, таких як електрика, гас і т. д. Це спровокувало серйозний дисонанс в уявленні Шерідан, вона ставить питання: чи це насправді поляки, чи полонізовані німці, чи це порядок не здатен працює без панівної системи...¹³³ Отож, бачимо, що етнічний стереотип про німців вкотре підтвердився, натомість в зовсім іншому світлі постають поляки.

Зранку наступного дня мандрівники рушили в дорогу. Викладену бруківку змінювали прогнилі колоди, що були абсолютно не пристосовані до мотоциклетної поїздки. Задля того, щоб зменшити фізичний дискомфорт та можливі ризики поломки «Сатанелли», Освальд обрав мінімальну швидкість. Рухаючись у напрямку Лодзі, Клер відзначає: «Що далі ми їхали, тим сильніше відчувалася близькість Росії»¹³⁴. Це проявлялось у придорожніх будинках, збудованих на «російський лад», та великій кількості євреїв, що носили «російські чоботи». Поява перелічених згадок могла бути свідомою історичною прив'язкою до часів Королівства Конгресового у складі Російської імперії.

¹³¹ Там само.

¹³² Kępno nie zostało zdobyte. Powstanie Wielkopolskie. URL: <https://cutt.ly/rer2Kdos>.

¹³³ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 41.

¹³⁴ Там само.

Саме місто не зустріло подорожніх особливою гостинністю, після ночівлі в лодзькому готелі вони взяли курс до Варшави. В цій частині тревелогу помічається збільшення уваги місцевого населення до мотоциклістів, і не завжди в позитивному ключі. Клер згадує цілу низку випадків, де юрба чи то блокувала рух «Сатанеллі», чи то вигукувала глузливі закиди. Це неабияк драгувало. Єдиний випадок, коли Шерідан справді хотіла побути серед натовпу, трапився в одному з селищ, де вони вимушено зробили зупинку через побите колесо. Подорожня була щиро зачарована селянами, які у святковому вбранні прямували на недільну службу¹³⁵. Увага до цього прошарку населення проглядатиметься й надалі.

Описаний спогад особливо контрастує з прибуттям до столиці, що, зі слів Клер, стала суцільним розчаруванням. Перше невдача стосувалась поселення в готелі «Європейський», до речі, один з найпрестижніших у Польщі міжвоєнного періоду¹³⁶. Сумарна оплата за два номери дорівнювала вісьмом стерлінгам, але обкладалась 80% податком. Обурення Клер можна частково зрозуміти, однак вона не бере до уваги економічну ситуацію в країні. На початок 1920-х Польща загрузла в економічній кризі: значні бюджетні дефіцити перекривали емісією грошей, що згодом призвело до введення інфляційного податку¹³⁷. Задля стабілізації у 1924 році була проведена валютна реформа зі зміни польської марки на злотий, але швидких результатів не очікувалось. Щоб врешті розв'язати питання з житлом, Шерідан зв'язалась з британською дипломатичною місією у Варшаві, домовившись про ночівлю в їхньому осередку.

За час перебування в місті, у тревелозі згадується лише дві локальні пам'ятки, кожна з них має очевидний імперським підтекст. Найперше, це Варшавська цитадель, фортеця, збудована за урядування Миколи I, через кілька років після польського повстання 1830 року. По-друге, православний

¹³⁵ Там само, с. 44.

¹³⁶ Raffles Europejski Warsaw History. Hotels In Central Warsaw. Historic Hotels Worldwide. URL: <https://www.historichotels.org/hotels-resorts/raffles-europejski-warsaw/history.php>.

¹³⁷ Aldcroft D. Studies in the Interwar European Economy. London and New York: Routledge, 2019. p. 86-87.

Олександро-Невський собор на Саксонській площі, який подорожня іменує російським. З політичних міркувань у 1924 році постало питання його знесення, оскільки ідея реновації не прижилась¹³⁸. У цій ситуації Клер займає двояку позицію, з одного боку, вона сприймає це як відкритий акт релігійної не толерації, з іншого боку, їй складно заперечити, що «...російська церква постійно нагадує про ненависний імперський гніт»¹³⁹. У центрі світлина, що додана до тревелогу, бачимо напівдемонтований храм з розібраною покрівлею. Шерідан, хоч і стоїть поруч з мотоциклом, абсолютно маліє на фоні релігійної споруди. Такий ракурс ніби натякає глядачеві, що Клер не здатна на це повпливати. Польська Республіка незворотно змінилась, настав час нових національних символів, не даремно ж збоку видніється новозведений пам'ятник Юзефу Понятовському.

Контекстуалізуючи оповідь, Шерідан порушує питання польського націєтворення. З історичної ретроспективи: «...Три могутні наддержави робили все, що тільки можна, аби зробити її (Польщу — Н. Д.) деморалізованою, неосвіченою, неефективною й безвідповідальною»¹⁴⁰. Це в багатьох аспектах пояснює етнічні стереотипи щодо поляків, які подорожня транслувала напередодні. Однак наразі баланс сил радикально змінився, Польща є важливою ланкою Версальської системи, від кордонів якої залежить миропорядок у Європі. Щоб втримати позиції, країна має не стільки гуртуватись навколо ненависті до Росії чи Німеччини, скільки змінювати власну ментальність. Зайнявши повчальну позицію, Клер з легкістю роз'яснює функціонал життєздатної держави, а саме важливість справедливої правоохоронної системи, потребу конкуренції та обов'язкове сплачення податків. Грубо кажучи, Польща ще не пройшла всі етапи свого становлення, але за умови розумної політики та взорування на західні держави, потенційно зможе інтегруватись до їх когорти.

¹³⁸ Błotnicka-Mazur E. Building National Identity through Negation: Problem of Orthodox Churches in the Second Polish Republic. Kalisz : Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2016. p. 198. URL: <https://repozytorium.kul.pl/server/api/core/bitstreams/b000b7e5-e5b1-4f3b-89c4-d6c65a5141ed/content>.

¹³⁹ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 45.

¹⁴⁰ Там само, с. 47.

Покидаючи Варшаву, Шерідан не оминули рефренні застереження щодо небезпеки в Союзі. Першою чергою йшлося про розбійницькі банди, голод, збурене селянство та засилля радянських чиновників. Клер та Освальду переконливо радили придбати вогнепальну зброю, яким би не був поклик Росії. Порадившись з радянським представником, останній все-таки виписав спеціальний дозвіл на носіння револьверів, нібито для солідності¹⁴¹.

Рухаючись у напрямку Брест-Литовська, першого дня мотоциклісти здолали лише 90 км, зупинившись для ночівлі у містечку Седльці. Оплата за готельний номер та вечерю склала 15 стерлінгів, однак на ранок цю суму обклали 100 % податком. Освальд сприйняв це як бажання власників здерти якнайбільше грошей з іноземців. В ході суперечки кошти все-таки повернули, але у приватній розмові готельний доглядач переклав всю провину на євреїв, що нібито перебрали на себе владу в місті. Станом на 1921 рік, єврейська громада справді мала значний відсоток від загальної маси населення — 48 %¹⁴². Відповідно, євреї володіли часткою комерційних ініціатив, а також представляли свої інтереси в органах місцевого самоврядування. Суб'єктивна думка працівника готелю могла сформуватись на перетині етнічного стереотипу, нестабільної економічної ситуації та, врешті, особистої антипатії. Важливіше, що Клер переймає це свідчення, занотувавши вже в Брест-Литовську, що євреям, на перший погляд, живеться краще ніж решті.

Спостерігаючи за придорожніми поселеннями, увагу Шерідан все більше привертають «російські селяни», саме так Клер маркує місцеве населення. Найперше, жінка помічає певні зовнішні ознаки, до прикладу елементи вбрання, за якими можна визначити станову та етнічну приналежність: згадувані російські чоботи, плетені лапті, вовняні речі, кожухи, довгі спідниці, червоні паски тощо. Якщо селянин відповідав заданим критеріям, йому приписувалась низка моральних якостей (незворушність, шанобливість і т. п.), що переносились на цілу групу. Зрозуміло, що подібна

¹⁴¹ Там само, с. 48.

¹⁴² Wirtualny Sztetl. Muzeum Historii Żydów Polskich. Siedlce. Demografia. URL: <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/604-siedlce/100-demografia/21763-demografia>.

інтерпретація є однобокою, проте підважує її сама Шерідан. Налагодивши розмову з селянином, що підійшов оглянути мотоцикл, подорожня поставила запитання «polski» чи «ruski», на що місцевий двозначно відповів: «Polski-ruski!»¹⁴³. Цей випадок порушує питання самоідентифікації місцевого населення.

Повертаючись до ментального мапування, проміжок шляху між Варшавою та російським кордоном є нічим іншим як сірою зоною в уявленні Шерідан. Ця територія не має багато спільного з «останнім форпостом цивілізації»¹⁴⁴, але водночас не потрапляє під модернізаційні процеси, що вирують в Росії. Логічним підтвердження цього засновку є бачення Брест-Литовська, покинутого міста поміж руїн. Єдиною розрадою для Клер стають історичні маркери присутності тут Росії, не важливо імперської (оборонна споруда зруйнована Миколою II) чи більшовицької (Брестська фортеця з напівлегендарним надписом Троцького).

Через неякісну дорогу, на шляху з Брест-Литовська у мотоцикла повністю відпало дно причіпної коляски разом з усім туристичним спорядженням, крім того, пролилось моторне мастило. Спроба полагодити мотоцикл не увінчалась успіхом, вже зовсім скоро тріснуло і шасі. У пошуках коваля, Освальд зупинився в одному з сіл по дорозі до Ковеля. У цьому контексті постає одна з найбільших проблем подорожі — незнання мови. Клер на розмовному рівні володіла французькою та німецькою, могла пізнати їдиш, натомість зовсім не знала польської та російської (лише кілька завчених фраз). Порятунком для подорожніх ставали місцеві, які знали англійську, здебільшого колишні мігранти. Саме так вони домовились з ковельським майстром за ремонт мотоцикла, чоловік близько восьми років прожив у Детройті.

Ще більші невдачі чекали з житлом, послідовно у двох містах, Ковелі та Луцьку, подорожні намагались заселитись в однойменний готель «Бристоль». Втім, умови були непримиренно жахливим, Шерідан відкрито іронізує над обраною назвою. Шукаючи інших варіантів, Клер та Освальд були вимушені

¹⁴³ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 53.

¹⁴⁴ Там само, с. 50.

просити допомоги у містян. Це не лише говорить про те, що вони мало орієнтувались на місцевості, а й доповнює аргумент про відсутність будь-яких туристичних вказівок (з готелями, рестораціями та ін.) після Варшави. Найдовше подорожні затримались у Рівному, а саме готелі «Римський», що пропонував найкращі з можливих пропозицій — чисті кімнати та гаряча вода. Хоч перше враження було не з найкращих, дорога пролягала через поліційну дільницю та господарський дворик зі свинями посеред міста. Попередні очікування незворотно розвіювались, поставало питання, чого чекати далі. Згадуючи фрагмент зі щоденника Пітера: «У німецьких готелях немає мила, у готелях Західної Польщі — рушників, Східної — постільної білизни. Цікаво, чи будуть в Росії ліжка?»¹⁴⁵. Подібне висловлювання вписується в орієнталістську бінарну опозицію: відсутність перелічених благ є властивими лише нецивілізованим чи то пак варварським народам, натомість комфорт та гігієна є ознакою цивілізації.

Підсумовуючи, деталі з біографії Шерідан дозволяють нам поглянути на чергову поїзду до Союзу як своєрідну «спокуту» журналістки за помилки минулого, до чого особливо доклався Раковський, як радянський дипломат. Що стосується ідейного наповнення першої частини тревелогу: у порівнянні з Нідерландами та Німеччиною, які постають лише проміжною територією для мандрівників, реальні описові зміни спостерігаються на чесько-німецькому та німецько-польському кордонах. Клер готова визнати актуальність процесів націєтворення та модернізації для цих народів, що дозволить їм на рівні доєднатись до когорти західних держав. Втім, зберігають свою актуальність орієнталістські тенденції: скарги на відсутність базових благ, економічна відсталість, важливість зміни ментальності тощо. Це лише посилюється з від'їздом з Варшави, шлях до кордону є своєрідною «terra nullius», що не лише оминула західні впливи, а й втратила тісний зв'язок з Росією.

¹⁴⁵ Там само, с. 61.

РОЗДІЛ III СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ЧАСТИНА ТРЕВЕЛОГУ ТА ЇЇ СПРИЙНЯТТЯ ШЕРІДАН

3.1 Через російський кордон до Житомира

1 серпня завершувалась дія польських віз, відтак мандрівники поспішили дістатись прикордонного містечка Корець. В тексті одразу помічаємо зміну відчуття часу, останні години до кордону видавались довшими за всі попередні тижні. Це корелює з баченням простору, що уявлявся пусткою, до якої навряд чи діставались інші мандрівники. Шукаючи дороги до пропускного пункту, Клер та Освальд випадково познайомились з місцевим графом Потоцьким, чий цукровий завод бачили напередодні¹⁴⁶. Найбільш ймовірно, у цьому випадку йдеться про Романа Потоцького (1893-1971), знаного волинського промисловця, що належав до гербу Пилява¹⁴⁷. Чоловік не лише оповів Клер про втрачені земельні маєтки по той бік кордону, й висловив власні застереги щодо поїздки в Росію.

Важливо зауважити, що радянські службовці знали про прибуття мотоциклістів, припускаю, що їх завчасно міг повідомити представник у Варшаві. Про особливу гостинність також свідчить прийом документів опісля завершення робочого дня. Втім, дещо неоднозначна ситуація склалась з рекомендаційним листом від Раковського, про вміст якого Клер нібито не мала жодного уявлення. Коли поставало питання пропуску транспортного засобу на кордоні чи з митним інспектором, подорожня без зайвих роздумів вручала звернення, що миттєво розв'язувало проблему. Однак напередодні, як знайомі журналістки у Варшаві, так і Потоцький, переконували жінку не показувати документа. Це говорить нам про різні рівні сприйняття, останні з великою ймовірністю були свідомі політичної немилості, в яку втрапив колишній голова Ради Народних Комісарів УСРР, що не можна сказати про місцевих чиновників.

Першим містечком на шляху став Новоград-Волинський. Відразу по приїзді начальник міліції провів подорожніх для знайомства з партійцями. Клер

¹⁴⁶ Там само, с. 64.

¹⁴⁷ Family tree of Roman Antoni Potocki. Geneanet. URL: <https://gw.geneanet.org/jksir?lang=en&n=potocki&oc=0&p=roman+antoni>.

добре розуміла, що місцеві відгороджені від світу не «прикордонним шлагбаумом, а спущеною з небес завісою»¹⁴⁸, однак намагалася оповісти охочим про відвідані напередодні країни та ситуацію в Англії, згадавши про здобутки англо-радянської конференції. Паралельно жінка розпитувала містян про життя після приходу радянської влади. Більш ніж природну поведінку Шерідан цікаво порівняти з реакцією Освальда, людини, що вперше опинилась в Радянському Союзі. Дізнаючись нову інформацію про функціонування місцевого суспільства, чоловік адаптував її до власного розуміння шляхом культурного перекладу¹⁴⁹. Саме так в тексті з'являються порівняння з англійським фермерським господарством чи то органами самоврядування. Своєрідним підсумком зустрічі, хоч і не офіційної, стало підзвітне колективне фото з урядниками, про що свідчить чітке композиційне розташування, вручені гостям газети до ознайомлення, які вони навіть не могли прочитати, врешті, настінний гобелен з портретом В. Леніна¹⁵⁰.

Загалом характеризуючи місто, єдине, що відзначає Клер у порівнянні з польськими населеними пунктами, перевага вуличної електрифікації¹⁵¹. Це цілком може відповідати дійсності, зважаючи на розгорнутий радянською владою план ГОЕЛРО. Надалі Шерідан детальніше концентрується на запропонованих умовах проживання. Подорожні не орендували готель, натомість безоплатно зупинились в одній з реквізованих кімнат. Харчування для мандрівників зорганізували у місцевій ресторації, куди їх особисто підвіз на повозці міліціант. Із запропонованих страв згадується лише оселедець та сардини, що доповнювались овочами, проте англійці надали перевагу звичній яечні. Що важливо, ніяких скарг чи то нарікань у подорожніх не виникло.

Насамкінець, цікаво проаналізувати світліну виконану Клер вже по від'їзді з Новоград-Волинська. Зазвичай, погляд туриста перетворює місцевих на акторів, що діють за тими чи іншими сценаріями, але тут цей процес має

¹⁴⁸ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 68.

¹⁴⁹ Burke P. Translating knowledge, translating cultures... p. 1-2.

¹⁵⁰ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 73.

¹⁵¹ «Английская журналистка об Украине». Всероссийская кочегарка. №185. 14 августа. с. 3.

зворотний ефект — для місцевих жителів видовище створюють перші за довгий час іноземці¹⁵². В центрі фотокартки бачимо Освальда на «Сатанеллі», від якого не можна відірвати увагу місцевих: маркер технічного прогресу, мотоцикл, зустрічається з традиційним життям невеликого містечка.

Наступною точкою на карті мав стати Житомир, подорожніх переконали відправити багаж окремою автівкою, поки вони дістануться міста мотоциклом. Всі необхідні послуги для зупинки забезпечила місцева влада: від ночівлі в гуртожитку та сніданку за найнижчими цінами до технічного обслуговування мотоцикла без «буржуазних чайових»¹⁵³. У цій частині тревелогу починає проявлятися антропоморфізм, що Клер розвинула до «Сатанелли»¹⁵⁴. Використання зменшено-пестливих звертань, на зразок бідна чи малюсінька, згодом переросте у надання транспортному засобу особистісних характеристик. Цей аргумент може підтвердити й кількісний контент-аналіз, на 14 з 45 фото, долучених до тревелогу, зображена «Сатанелла» під тим чи іншим ракурсом.

Підсумовуючи, опис прикордонної території між Польщею та УСРР стає логічним завершенням ділянки маршруту від Варшави: землі бачились безлюдними та запусілими, що впливало на сприйняття часу. Втім, з в'їздом до перших міст, таких як Новоград-Волинський та Житомир, помічаємо кілька важливих змін. Найперше, радянських службовців завчасно оповіщали про прибуття подорожніх, що впливало на їх прийом та забезпечення. По-друге, місцеві мешканці, попри мовний бар'єр, відкрито йшли на комунікацію. Надалі спробуємо дослідити, як ці тенденції розвиватимуться у тревелозі.

3.2 Київ та його околиці

Рухаючись у напрямку Києва, Клер за звичкою звертала увагу на місцеві рельєфи, якість доріг, зустрічні будинки, врешті, реакції людей на їх появу. Втім, опис передміської території видається досить одноманітним. Ситуація радикально змінюється лише з в'їздом до Києва. Шерідан стверджує, що міста

¹⁵² Burke Peter. *The Cultural History of the Travelogue...* p. 5.

¹⁵³ Шерідан К. *Щоденник мотоциклістки...* с. 75.

¹⁵⁴ Youngs T. 'Take out your machine'... p. 156.

вони дістались у першу неділю серпня. Це цілком можна підтвердити богослужінням в Софіївській церкві, що згадується у тревелозі. Однак у такому випадку не збігається наведена дата, якщо порівняти з календарем за 1924 р., це мало б бути третє, а не друге число. Натомість перша згадка у пресі, що мені вдалось знайти, взагалі датується 9 серпня¹⁵⁵.

Попередні очікування Шерідан щодо зруйнованого війною Києва не справдилось, подорожня побачила доглянутий простір, в якому вирує життя. У перші дні помічним для туристів став путівник «Russia, with Teheran, Port Arthur, and Peking» від німецького видавництва «Baedeker», опублікований у 1914 році¹⁵⁶. Оскільки довідник був застарілим, існував ризик, що потрібних місць/будівель вже не існувало або ж вони локувались за іншими назвами вулиць. Так, шукаючи готель «Континенталь», подорожні, за порадою містян, зупинились в зовсім іншому закладі — «Червоний Київ» (раніше «Прага» на вул. Володимирській). Подібна самодіяльність вирізняється на тлі повного супроводу мандрівників у районних центрах. Втім, це не протривало довго, за найменшої незручності — пошук ресторану, Шерідан самотійно звернулась до власника готелю та голови Київради, нагадавши про своє існування.

Міську культурну програму можна умовно поділити на кілька блоків, перший стосувався релігійних святинь Києва. Окрім фотокарток з Андріївською церквою та брамою Михайлівського монастиря, подорожнім пощастило відвідати недільне богослужіння в Софії Київській. Інформацію про заснування храму Клер дізнається зі згадуваного путівника, називаючи споруду найстарішою церквою Росії¹⁵⁷. До речі, звідси й уявлення про Київ як «the mother of all the towns of Russia»¹⁵⁸, «Jerusalem of Russia»¹⁵⁹. Пізнавши досвід

¹⁵⁵ «Клер Шеридан в Киеве». Пролетарская правда. № 180. 9 августа. с. 3.

¹⁵⁶ Russia, with Teheran, Port Arthur, and Peking; handbook for travellers. Leipzig: K. Baedeker, 1914. 590 p. URL: <https://archive.org/details/russiawiththehera00karl/page/n11/mode/2up>.

¹⁵⁷ Sheridan C. Across Europe with Satanella... p. 85.

В україномовному варіанті цих виразів зустрічаємо відповідники Русь та руський. Це коректно з історичної перспективи, але абсолютно недоречно при перекладі. У дискурсі Шерідан немає як такого розмежування між цими державними утвореннями, це все маркується єдиним топонімом Росія.

¹⁵⁸ Ibid, p. 81.

¹⁵⁹ Ibid, p. 85.

православного богослужіння, Шерідан не приховує власних емоцій: «Я ще ніколи не бачила такої прекрасної церкви, ніколи не чула такого дивовижного співу».¹⁶⁰ Жінка не лише ідеалізує парафіян, які вирізнялись своєю чуттєвістю, а й вільно ототожнює себе з паломниками, що століття тому вшанували це місце. Інша справа, що немає жодної згадки про антирелігійну кампанію, впроваджену більшовиками у 1920-х роках. Масове вилучення церковних цінностей зачепило в тому числі три найбільші собори Київської єпархії¹⁶¹.

Значна увага авторки також приділяється візиту до Києво-Печерської лаври. Екскурсію монастирським комплексом зініціювали партійні друзі Клер, першою чергою йдеться про представника Народного комісаріату освіти Солтикова та товариша Михайла Барана. Хоч це була неформальна зустріч, до компанії приставили перекладачку з наркомату закордонних справ. З присутністю комуністів тон оповіді помітно змінюється, попереднє захоплення службою в Софії заступає думка про контрреволюційність чернечої громади та казковість розповідей про катакомбних святих¹⁶². У цьому контексті Клер не могла не згадати про нововідкритий музей культів та побуту на території комплексу, до створення якого доклався Х. Раковський¹⁶³. Попри тенденційність опису, лавра стає важливим маркером для розуміння ментальної картографії Шерідан. Історична довідка з часу татарських набігів на монастир, наштотує Клер на таке судження: «Вельми цікаво, як Київ і Схід, начебто такі далекі, раз за разом перетинаються»¹⁶⁴. Тобто, місто не є приналежним до Орієнту, однак в силу свого розвитку потрапляє під його вплив, переймаючи лише окремі риси.

Продовженням «комуністичної повістки» стала масова демонстрація в центрі Києва, присвячена річниці від початку Першої світової війни. Клер була ніби вражена масштабом дійства, але бажання доєднатись до ходи не виявила,

¹⁶⁰ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 82.

¹⁶¹ Чучалін О. Православні монастирі Київської єпархії у 1920-х роках: вилучення церковних цінностей. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2019. Т. 30 (69), № 2. С. 96. URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/2_2019/17.pdf

¹⁶² Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 88-90.

¹⁶³ Федорова Л. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Електронна бібліотека | Інститут історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kyievo_Pechersky_zapovidnyk

¹⁶⁴ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 90.

достоту не розуміючи закладеного в неї сенсу. Опісля відвідин богослужіння Софії цей уривок виглядає грою на протиставлення з метою збурити читача. Про це свідчить акцент на карнавальності руху, гнітючий опис важкої техніки та порівняння крокуючих загонів у протигазах з чортами¹⁶⁵. Також згадуються відвідини радянських партійних установ, але без надмірних деталей.

Інший блок культурних атракцій становлять відвідини музею Ханенків, київського театру та оперети. Завдяки супроводу урядовців, подорожні мали доступ до найкращих місць у залі. Втім, театральний сезон закінчився, тому вони споглядали добре відомі їм вистави: «Граф Люксембург» Франца Лагера та «Ідеальний чоловік» Оскара Уайльда у виконанні ленінградської трупи. Цікавіше, що в антракті однієї з п'єс Клер випала нагода поспілкуватись з воячкою Червоної армії, що брала участь радянсько-польській війні, на жаль, ім'я та прізвище не вказано¹⁶⁶. Шерідан використовує цей випадок для конструювання ідеального образу російської жінки, приписуючи їй такі риси як розкутість, самостійність та прогресивність. Зрозуміло, що подібне узагальнення не може бути використане до всіх, але особливої різниці у ставленні до жінок за соціальним чи професійним статусом не відмічається. До прикладу, Клер часто теревенила з покоївками в готелях, вони здебільшого володіли хоча б однією іноземною мовою (згадується англійська та французька), вільно підтримуючи бесіду.

«У порівнянні з Москвою, Київ зовсім інший (переклад з англ. мови — Н. Д.)»¹⁶⁷, — ця цитата може стати своєрідним підсумком майже тижневого перебування в місті. Не відчувши атмосфери підозри чи то недовіри, Шерідан цілком покладалась на підтримку партійних діячів в організації екскурсій містом. Це створює особливо помітну різницю зі спробами самостійних прогулянок, спираючись на згаданий путівник — важливе джерело до уявлень подорожньої. З погляду Клер, Київ не можна вважати приналежним до Орієнту,

¹⁶⁵ Там само, с. 84.

¹⁶⁶ Там само, с. 91.

¹⁶⁷ Sheridan C. Across Europe with Satanella... p. 92. «In comparison with Moscow, Kiev is quite different».

втім, в силу свого історичного розвитку він так чи інакше потрапляє під його впливи.

3.3 Від Катеринослава до Генічеська

Наступний етап мандрівки розпочався з переправленням «Сатанелли» на борт колісного пароплава, річковим шляхом подорожні планували дістатись Катеринослава. Втім, враження Шерідан обмежуються коротким описом незручностей на кораблі, що був переповнений людом та багажем. Щоб не надто перейматись, Клер намагається поглянути на цю ситуацію зі сторони «російської філософії»: сприймати все як належне та не нарікати. Своєрідною квінтесенцією цього відчуття може стати вираз «Nichevo. Nichevo»¹⁶⁸, що часу від часу повторюється в тексті. З одного боку, носієм такого світогляду вбачається селянство, чий побут Клер схильна романтизувати. З іншого боку, виникає суперечність з розумінням класової ролі цієї групи населення: «Саботажем вони витіснили німців геть. Простий, непохитний, упертий, незламний клас»¹⁶⁹. Однак для подорожньої це не так важливо, вона щиро переймається власним захопленням, висловлюючи бажання залишитись в Росії.

Прокладений шлях між Катеринославом та Олександрівськом уявлявся подорожнім перевернутим трикутником, в якому перше місто було основою, а точка призначення — вершиною. Щоб здолати задану відстань, можна було рухатись як правим, так і лівим бічними ребрами. Подавшись першою дорогою, вони натрапили на воєнний полігон, хоч селяни й намагались сповістити їх про небезпеку, показуючи жестами стрільбище. Натомість другий шлях завершився дерев'яним мостом через Дніпро, що було неможливо перетнути через нескінченну шеренгу з возів. До невдачі з маршрутом додалась тріснута вісь, що з'єднувала коляску з мотоциклом¹⁷⁰. Відтак вибору для мотоциклістів не залишилось, вони мусили повернутись на початок маршруту.

¹⁶⁸ Ibid, p. 108.

¹⁶⁹ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 96.

¹⁷⁰ Там само, с. 97.

На щастя, питання з ремонтом вирішилось досить швидко, заварити «Сатанеллу» погодились працівники міської пожежної станції. Однак загальне враження від Катеринослава бажало кращого, окрім доглянутої центральної вулиці, місто бачилось Шерідан суцільною руїною. Цю тезу подорожньої підтверджує Андрій Портнов, у радянських звітах початку 1920-х загальний стан комунального господарства міста характеризувався як незадовільний. Катеринослав потребував значних зусиль та капіталовкладень задля повернення довоєнного вигляду¹⁷¹. Основна відповідальність за післяреволюційний занепад покладається на Нестора Махна та його загони¹⁷². Зі слів Клер, про це свідчили самі містяни, втім, можу припустити, що подібним був наратив партійців, з якими вона тісно комунікувала. Урядовці виконкому спершу провели приятелям Раковського екскурсію на Дніпровських порогах, поділившись планами з будівництва гідроелектростанції, а вже згодом продемонстрували здобутки ливарного цеху на околицях міста. Порівнюючи з англійським виробництвом, Клер чудово усвідомлювала відсталість представлених технологій, однак її значно більше цікавило питання покращення умов праці робітництва¹⁷³.

Вже готуючись до від'їзду з Катеринослава, у фое готелю трапилась досить показова ситуація: заплакана жінка звернулась до Шерідан у пошуках поради: маючи на руках французький паспорт, їй блокували отримання необхідних документів для виїзду з Союзу. Незнайомка не розуміла, як англійці можуть вільно пересуватись країною. Клер списала таку різницю у ставленні на міжнародне визнання британським урядом Радянського Союзу¹⁷⁴. Частково це має сенс, прямі дипломатичні контакти спрощують формальну процедуру, але я б не дооцінювала фактор особистого знайомства з Раковським. Не даремно ж, прізвище посла так часто згадується у подорожніх записках (близько 17 разів в контексті англо-радянської конференції або рекомендаційного листа). Інше

¹⁷¹ Portnov A. Dnipro: An Entangled History of a European City. Boston: Academic Studies Press, 2022. p. 175.

¹⁷² До антимяхновського дискурсу, зокрема звинувачень у підриві Кічкаського мосту (лип. 1920 р.), додаються й закиди проти білої російської буржуазії, що по закінченню революції, нібито займалась розбоєм у степах.

¹⁷³ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 100-102.

¹⁷⁴ Вже за редакції тревелогу у листопаді 1924 року Шерідан зробить примітку, що тепер перевагами користувалась би ця французька, аніж вони з Пітером. Це може бути пов'язано з жовтневими парламентськими виборами, коли лояльні до Союзу лейбористи програли перегони консерваторам.

виправдання Шерідан полягало у професійній зацікавленості, вперше за весь час Клер представила себе з братом журналістами, що не просто подорожують, а працюють у відрядженні¹⁷⁵.

Спробувавши допомогти жінці, мотоциклісти з чистою совістю відправились до Олександрівська. Подальший шлях стає концентрованим описом степової зони, якій властиві такі характеристики як безлюдність регіону; відсутність залізничних колій та телеграфних стовпів; запиленість повітря та сильна спека, що недвозначно порівнюється з пустелею; різноманіття флори та фауни і т. д. Якщо дух місця викликає у подорожньої відчуття свободи та спокою, то сам Олександрівськ набуває рис віддаленої оази, мешканці якої вже давно не зустрічали туристів. Вулична юрба безцеремонно заглядала у готельні вікна, поки двоє адміністраторів із сусідніх готелів намагались переманити до себе іноземців¹⁷⁶. Втім, додане фото міської вулиці видає запустілість простору: на передньому плані видніються лише двоє жінок з покритою головою та явно спухла дитина. При цьому жодних згадок про голод 1921-1923 рр., що лютував у південних регіонах, немає. Навіть, коли Клер познайомиться з шофером АРА¹⁷⁷, що безпосередньо займалась продовольчими постачаннями, детальніших пояснень не надається. Взамін, Шерідан нахваляє урядовий контроль за сільськогосподарською технікою, що, з її погляду, мала б бути доступною селянам відразу з конвеєра¹⁷⁸.

Наступною точкою на карті мав стати Мелітополь, подорожні обрали кращий шлях з можливих, втім, не обійшлося без дорожнього інциденту. Загрузнувши у трясовині, вони мусили просити допомоги в місцевого чоловіка. Клер запевняла, що їм потрібен кінь («loshad»¹⁷⁹), але селянин власноруч дістав коляску з багна. Цей був справжній вияв «російськості», що хотіла бачити та

¹⁷⁵ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 109.

¹⁷⁶ Там само, с. 106, 108.

¹⁷⁷ Мовчан О. Американська адміністрація допомоги (АРА). Електронна бібліотека | Інститут історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Amerykanska_administratsiia.

¹⁷⁸ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 109.

¹⁷⁹ Sheridan C. Across Europe with Satanella... p. 123.

пізнавати Шерідан. Не дивно, що напередодні жінка відмовила згадуваному шоферу відвідати кілька німецьких поселень, це їй апріорі не цікавило.

Дорогою до міста, єдине, що бачили подорожні — повторювану одноманітність степу, що спонукало Клер до більш вигадливих описів. Нізвідки з'являється оманливий міраж, що приховує занедбані хати або ж кришталево чистий водопій для орлів, це пряма екзотизація території. З більш звичних речей, увагу Шерідан привернула лише єдина збережена церква. Якісно виставлена перспектива розташовує храм в центрі зображення, віддаляючи від глядача. Особливого контрасту додає й чорно-біла гама: затемнена рівнинна територія впирається на горизонті в безхмарне небо. Що цікаво, фотокартка підписана як «церква посеред українського степу», а не російського¹⁸⁰. Ба більше, на проміжній станції Бурчацьк, Освальд, уточнюючи напрям руху, звернувся до охоронця завченою українською фразою: «Деh dorohah Melitorol?»¹⁸¹. Подібна зміна видається аж надто різкою, Шерідан хоч і бачила певні відмінності, навряд чи проводила чітке розмежування. Припускаю, що означення російський/український могли вживатись як взаємозамінні.

Мелітополя мотоциклісти дістались лише надвечір, зупинившись в одномісному номері готелю «Луїз». Надмірна зацікавленість збоку містян вже не була чимось незвичним. Клер була переконана, що завдяки одному з катеринославських кореспондентів, відомче повідомлення про їх прибуття передруковувалась у кожній з місцевих газет. Однак реакція супутнього міліціанта відрізнялась, щоб розігнати натовп, він раптово вистрілив у повітря з гвинтівки. Це говорить не лише про масштаб натовпу, а й про статус гостей.

Опису наступного міста, Новоолексіївки, фактично немає, згадується лише надзвичайно складна дорога. Щоб здолати близько ста кілометрів піщаного шляху, Освальду довелось знизити швидкість до мінімуму, від чого ще більше нагрівався мотоцикл. Степова спека стала загрозою й для самих подорожніх, в Клер вже з'явилися сонячні опіки на тілі. Знайшовши перший затінок, знесилені вони поснули прямо при дорозі. Відхилившись від

¹⁸⁰ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 115.

¹⁸¹ Sheridan C. Across Europe with Satanella... p. 123.

початкового маршруту, подорожні відправились до Генічеська, вірогідно, щоб перепочити. Шукаючи готель, Клер знову використовує російську, у тексті транслітерується слово «gostinitza»¹⁸², втім, кімнату довелось орендувати у місцевої літньої жінки. Місто видалось Шерідан абсолютно вимерлим, а люди млявими. Єдине, що вирізняло Генічеськ з-поміж інших міст, — соляний промисел та переповнена парафіянами церква.

Що ми бачимо у підсумку, уявленням Клер про степовий регіон значною мірою зумовлені специфікою мотоциклетної подорожі, пустинні ландшафти ніби провокують подорожню до екзотизації території. На подібне сприйняття також повпливала руйнація ключових міст Півдня в ході громадянської війни. За допомогою цих сюжетів Клер актуалізує антибілогвардійський та антимажновський дискурси, а також порушує питання ролі селянського класу в цих подіях. Особливих відмінностей з підтримкою урядовців не відмічається, оскільки рекомендаційний лист Раковського зберігав свою силу, втім, варто відзначити питання мови комунікації. Поруч із використанням завчених російських фраз, вперше і востаннє за весь тревелог була використана українська.

3.4 Кримська рив'єра

Мотоциклетна поїздка Кримом розпочинається з в'їзду мандрівників на Перекопський перешийок через затоку Сиваш. Фігурує й друга назва водойми, Гниле море, що відповідало смороду розпеченого на сонці мулу. При цьому останнє місто на материку, яке згадується у тревелозі, це Генічеськ¹⁸³. Без достатніх пояснень збоку подорожньої, прокладений маршрут виглядає абсолютно нелогічним, найближча дорога пролягала Чонгарським півостровом. Окрім того, без відповіді залишається питання перетину кордону — ще з 1921 року на території Криму була проголошена Автономна Радянська Соціалістична Республіка у складі РСФРР. Можливо, ця частина оповіді була видалена при редагуванні або ж нотаток взагалі не збереглося.

¹⁸² Ibid, p. 128.

¹⁸³ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 122.

Подорожні записки продовжуються з опису руїн Перекопських валів. Мотоциклісти, зробивши зупинку, натрапили на черговий воєнний артефакт — покинуті Петром Врангелем гармати. Це спонукає авторку до роздумів щодо причини поразки білих у Криму. З погляду Клер, очільник білогвардійського руху, як і всі «інтервенти», недооцінили вороже ставлення російських мас до старого режиму. «Російські маси» в цьому випадку поняття узагальнене, Клер розуміла, що серед кримчан є такі етноси як росіяни, українці, татари (вживає без означення кримські) і т. д. З останніми вони навіть встигли перетнутись, коли їм на зустріч прямувала шеренга запряжених возів верблюдами¹⁸⁴. Перше враження видається досить позитивними, татарським друзям, саме так підписано фото, надаються такі риси як гостинність та самотність.

Подорожні бачили гори своїм головним орієнтиром, отож першим великим містом для відвідин став Сімферополь. При цьому весь попередній шлях описано досить спорадично, кримські села справили враження неохайних та розпорошених. По приїзді зацікавлений натовп як завжди оточив прибулих, однак міліції, що допомогла б його розігнати, поруч не опинилось. Місце для ночівлі забезпечив чоловік, що представився англійцем-анархістом. За попередньою оплатою у 2 рублі 20 копійок, він також допоміг набрати води та закупитись на ринку (яйця, масло, хліб, фрукти, овочі, цукор та чай). З реакції Шерідан помічається певна незручність, оскільки прислуги не було, вона мала б сама за це попідкуватись¹⁸⁵. Ба більше, їй уявляється потенційний осуд, що вона може зустріти зі сторони комуністів за власну бездію. Цей острах виглядає неправдоподібним, оскільки з кримськими урядовцями Шерідан зустрілась дещо пізніше, а за замовчуванням долучати все місцеве населення до затятих комуністів не доводиться.

Загальну екскурсію містом згодились провести нові приятелі Шерідан, голова та секретар Московського мотоклубу, що телеграфували останні новини до столиці. Втім, дослухавшись поради голови виконавчого комітету, довго затримуватись у Сімферополі подорожні не стали, навідавшись до Бахчисарая.

¹⁸⁴ Там само, с. 123.

¹⁸⁵ Там само, с. 126.

По прибутті мандрівників зустрів начальник військової міліції у супроводі перекладача німецької мови, запросивши до обіду у саду Ханського палацу. Опісля всіх революційних перипетій, Клер висловлює щире здивування, як пам'ятка взагалі збереглася. Втім, тут треба взяти до уваги, що у 1923-1924 роках були проведені перші масштабні реставраційні роботи з ініціативи Усеїна Боданинського¹⁸⁶, куратора музею тюрко-татарської культури на базі палацу. Серед інших пам'яток згадується ханський цвинтар та «Фонтан сліз» з суміжною легендою про заснування.

Основну інформацію про столицю Тартарії Клер ймовірно запозичає з підручного путівника, як і саму назву для окреслення цих територій¹⁸⁷. Бахчисарай втілює в собі всі можливі риси східного містечка: ісламська архітектура, татарські ласощі, міцні напої, колоритні танці та мелодії. «Мимоволі запитуєш себе: а ти досі в Європі?»¹⁸⁸ Хоча ще в Сімферополі єдиним натяком на близькість Орієнту була ринкова площа, що нагадала жінці образ землі обітованої. Нові досвіди спонукають Шерідан до культурного перекладу, та ж місцева жива музика дивним чином нагадала їй суміш Клода Дебюссі та шотландського ріла. Опісля бенкету Шерідан та Фруен встигли навідатись до Чуфут-Кале, руїни міста-фортеці, де у свій час проживала значна караїмська громада. Гідом став місцевий хлопець, що на розмовному рівні володів французькою.

Перепочивши у готельному номері, мотоциклісти були готові виїжджати до Ялти. Освальду страшенно не подобався супровід міліційних служб, але гірським серпантинном вони швидко відірвались від приставу. З Ай-Петрі відкривались незабутні краєвиди на чорноморське узбережжя, натомість зустрічні альпіністи переконували Шерідан, що життя в Союзі таке ж буденне як і деінде, отож немає потреби у заступництві друзів чиновників або партії.

¹⁸⁶ Хлівнюк О.В. Внесок Центральних державних реставраційних майстерень до справи пам'яткоохоронної роботи в Криму в 20-х – на початку 30-х років XX століття. Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. 2013. Вип. 23. с. 67-69. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/81296>

¹⁸⁷ Russia, with Teheran, Port Arthur, and Peking; handbook for travellers... p. 412-413.

¹⁸⁸ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 130.

Досить іронічно, що Клер вдається заперечити цю думку у перший день прибуття до міста. Задля поселення у ялтинський готель «Франція», подорожні були вимушені запитати рекомендаційний лист від членів мотоклубу. Нібито оминувши одну проблему, Шерідан втрапила у конфлікт з адміністратором ресторану. Чоловік, на прізвище Серафімов, грек за походженням, у розмові з некомуністами дозволив собі грубі висловлювання щодо росіян. Подібні закиди неабияк роздратували жінку, подорожні хутко покинули заклад¹⁸⁹. Майже ідентична ситуація повториться з антиросійським москвичем, що зголосився бути перекладачем у Севастополі: «Росія для мене - це релігія та натхнення; водночас коханець, чоловік і дитина. А ви безперестанку втоптуєте мої мрії в багнюку»¹⁹⁰. Ці випадки добре демонструють глибину сентименту, який розвинула Шерідан до власного ідеалізованого уявлення про російське суспільство. Будь-яка спроба деконструкції сформованого образу викликали опірну емоційну реакцію, чого не можна сказати про Освальда. З туристичних атракцій на околицях Ялти подорожнім вдалось відвідати лише будинок Антона Чехова. Цей епізод описується з підкресленою шанобливістю як до творів автора, так і гостей, що час від часу навідувались до нього — Л. Толстого, М. Горького та К. Станіславського.

Близько шести наступних днів на півострові подорожні провели у Лівадії. Річ у тім, що одним з соціальних аспектів більшовицької політики 1920-х років було відкриття курортних та санаторних комплексів для ширших мас населення¹⁹¹. Мандрівники, дізнавшись про цю можливість, зупинились в одному з номерів Лівадійського палацу¹⁹². Загальна сума за проживання, включно з харчуванням, обійшлась парі у вісім рублів, тобто близького фунта на день. Оскільки відпочинок був досить пасивним, Клер полюбляла спостерігати за постояльцями комплексу: жінка інтуїтивно розподіляла людей на підкатегорії

¹⁸⁹ Там само, с. 140, 142.

¹⁹⁰ Там само, с. 184.

¹⁹¹ Багдасарян С. Д. Властное регулирование развития крестьянских курортов в советской России в 1920-х гг. Власть. 2012. №2. с. 1-3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vlastnoe-regulirovanie-razvitiya-krestyanskih-kurortov-v-sovetskoy-rossii-v-1920-h-gg>.

¹⁹² Вірогідно, це була порада київського приятеля М. Барана, якого Клер хотіла навідати в сусідньому Хараксі.

комуністи/буржуа, відмічаючи їх зовнішні чи то поведінкові риси. При цьому Шерідан була переконана, що у зібраній компанії їй вдалось здолати цей «бар'єр», перекинувши місток взаємодії. Ба більше, Клер сама відчула приналежність до сформованої спільноти, де їй не нагадували, що вони чужинці¹⁹³. З інших розваг згадуються також походи на пляж, кінопокази у саду та групові екскурсії кримською Рив'єрою. Представлена історія резиденції виглядає досить цілісною: оповіді про робітників, селянство чи то сиріт, що врешті отримали змогу відновитись на лівадійському курорті, переплітаються з описом трагічної долі царської родини.

Опісля Лівадії подорожні відвідали Нікітський ботанічний сад та поспішили до селища Гурзуф. Почувши заклик муедзина, Клер усвідомила, що селище було не лише татарським, а й мусульманським у своїй більшості. З одного боку, це ще один аргумент на користь тези про Крим як осередок етнічного та релігійного різноманіття у тревелозі. З іншого боку, Шерідан не може позбутись застороги, що «на величезній території Росії знайдеться місце для кількох «ірландських» конфліктів»¹⁹⁴.

До Севастополя мотоциклісти найбільш ймовірно рухались Південно-Західним узбережжям. Дорога виявилась досить завантаженою, оскільки з початком активного використання пансіонатів товариство «Кримкурсо» забезпечувало регулярні автомобільні перевезення для тисяч пасажирів¹⁹⁵. Втім, самі шляхи не відзначались своєю якістю — через близькість до моря частина з них зсувалась/просідала або ж і зовсім руйнувалась. По приїзді, Севастополь справив враження звичного портового міста: спокійний триб життя, відкриті ресторани, парки та жива музика. «Аби не забути, що я не десь собі у Європі, доводилося постійно повторювати: “Я — у Радянській Росії”»¹⁹⁶. Тобто, без помітних відмінностей, як це було в орієнталізованому Бахчисараї, Клер визнає

¹⁹³ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 152.

¹⁹⁴ Там само, с. 150.

¹⁹⁵ 100 лет создания акционерного общества «Крымкурсо». ФГБУК "Музей-заповедник героической обороны и освобождения Севастополя". URL: <https://sevmuseum.ru/scientific-activity/article/den-v-istorii/100-let-sozdaniya-aktsionernogo-obshchestva-krymkurso/>.

¹⁹⁶ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 154.

власну схильність прирівняти цю територію до знаних їй європейських країн. Однак свідомо відкидає таку логіку, наголошуючи, що Радянська Росія втілює ідейно інший простір.

Історія Севастополя представлена досить спорадично, акцент природно зміщується на час після російського завоювання 1783 р. Особлива увага приділяється подіям Кримської війни: окрім відвідин військово-історичного музею Чорноморського флоту, Клер детально описує враження від побаченої панорами Франца Рубо «Оборона Севастополя» та пам'ятника затопленим кораблям. Оскільки подорожню найбільше зацікавила севастопольська флотилія, після зустрічі з урядовцями виконкому, журналістці представили головнокомандувачу Чорноморського флоту, йдеться про Михаїла Вікторова. Завдяки рекомендаційному листу, Шерідан та Фруену дозволили оглянути підводний човен, крейсер та есмінець. Зваживши на думку Пітера, колишнього офіцера, та вдаючись до порівняння з французькими та американськими кораблями, жінка досить високо оцінює їх боєздатність¹⁹⁷. Цей пасаж, як і прикріплене фото крейсера «Комінтерн», виглядає спробою продемонструвати військову міць Союзу¹⁹⁸. Шерідан також відзначила наявність на кораблях «ленінських куточків», представлена червона література видалась їй вагомою для формування світогляду моряків.

Хоч нам залишились невідомі деталі в'їзду на півострів, у підсумку ми можемо говорити про Крим як осередок етнічного та релігійного різноманіття для Клер. Безпосередні уявлення про Тартарію здебільшого формуються на основі путівника, тому бачимо очевидний акцент на імперські історії півострова. Втім, у цьому випадку не завжди йдеться про орієнталізацію: більшість згадуваних міст, окрім Бахчисарая, видаються їй досить подібними до європейських. Однак Клер свідомо відкидає такі порівняння, наголошуючи на Росії як ідейно іншому просторі, на чому й вибудовується її сентимент.

¹⁹⁷ Там само, с. 157.

¹⁹⁸ «Буржуазии есть чему поучиться». Молодой пролетарий. 12 ноября. №71. с. 4.

3.5 Одеса та дорога до Константинополя

Запропоновані екскурсії містом проминули досить швидко, але продовжити мандрівку подорожні не мали змоги — очікуваний корабель Батумі-Ялта не виходив в море через сильний шторм. Одеси вдалось дістатись лише за кілька днів: «...Ми одразу усвідомили, що повернулися в привітну Україну з Кримської Тартарії, де покинуті на власні сили мушили покладатися на спорадичну допомогу»¹⁹⁹. Тобто, на материку подорожня відчувала більшу підтримку збоку урядовців порівняно з півостровом. Припускаю, що така різниця пов'язана з поширення впливу самого Раковського.

В Одесі мандрівники затримались на цілих десять днів, оскільки корабель до Константинополя курсував лише двічі на місяць. Місцеві партійці zorganizували парі екскурсії містом, що переважно стосувались нюансів муніципального управління. Клер та Освальд встигли оглянути систему водопостачання та дренажу, транспортну сітку, пожежну підстанцію, медичний університет та навіть міську бійню. Над останньою Шерідан відкрито іронізує, кажучи, що врешті побачила більшовиків «по лікоть у крові». Образ Одеси відповідає уявленню про зразкове радянське місто, де з революційної руїни постали робітничі квартали: щойно пофарбовані будинки, озеленені вулиці, постаменти В. Леніна та К. Маркса²⁰⁰.

Культурна сторона міста видається менш репрезентована, згадуються лише відвідини одеської кінофабрики ВУКФУ. Подорожні натрапили на зйомку стрічки «Макдональд», режисером якої виступив Лесь Курбас, натомість головну роль зіграв Амвросій Бучма, що зображений на світлині Клер²⁰¹. На тематику фільму безперечно повпливало проведення англо-радянських перемовин, навіть у пресі стрічку відкрито називають «агіткою». Також зустрічаються відомості про фільмування репортажу про саму журналістку, втім, документ з великою ймовірністю не зберігся²⁰².

¹⁹⁹ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 164.

²⁰⁰ Там само, с. 164-165, 172.

²⁰¹ Художній ігровий фільм «Макдональд». Open Kurbas. URL: <https://openkurbas.org/movie/makdonald/>.

²⁰² «Кино». Известия. 1924. 10 сентября. №1430. с. 4.

В Одесі Шерідан з братом також навідалися до джутової фабрики. За кілька годин екскурсії, подорожня дізналась максимум інформації про потужності заводу, умови праці робітників, заробітну платню та навіть оцінила якість харчування у місцевій їдальні. Обід з двох страв на суму 30 коп. включав борщ, що Клер іменує російським супом, фарш з картоплею і гречану кашу. У загальній оцінці робітничого класу подорожня робить похибку на імперський спадок, що доклався до інтелектуального мороку серед населення. Втім, готова відзначити зростання рівня самосвідомості, що так чи інакше були наслідком радянського лікнепу. Розмови з робітниками зачіпали як питання цін на продукти, так і міжнародно-політичну ситуацію. Шерідан також використовує цей сюжет для лобювання переваг співробітництва між Британією та Союзом.

Для зручності працівників на території фабрики також відкрили ясла та садочки для дітей, які Клер не могла оминати стороною. На спільних світлинах бачимо, як жінка шукає фізичного контакту з малюками — або простягає їм руку, або ж саджає на коліна. Це мимоволі нагадує про сина та дочку самої Шерідан, що на час поїздки залишились в Англії. У цьому контексті подорожня також порушує питання сиротинців, яких значно побільшало за останні роки. Діти повоєнного світу видаються їй фізично витривалими та ідеологічно загартованими, що робить їх достойними представляти наступне радянське покоління.

Сформовану візію Шерідан на місто доречно доповнити газетними відомостями, що документували мотоциклетну поїздку з перспективи місцевих кореспондентів. З одного боку, обрані сюжети тревелогу відтворюються майже дослівно, єдина новація стосується топонімів (у текстах значно частіше ніж в оригінальних нотатках фігурують такі поняття як Радянська Україна, Україна, українські села тощо)²⁰³. З іншого боку, акцент природно зміщується на протиставлення з попередніми поїздками Клер до Росії у 1920-му та 1923-му роках²⁰⁴, або з сусідніми країнами, першою чергою йдеться про Польщу та

²⁰³ «Клер Шерідан в Одессе». Известия. 1924. 5 сентября. № 1426. с. 2.

²⁰⁴ «Рабочие часы мистрисс Шеридан». Шквал. 1924. №2. с. 8-9. URL: <https://odnb.odessa.ua/rarities/item/63#view>.

Чехословаччину²⁰⁵, або з Англією²⁰⁶. Це практичний спосіб продемонструвати поступ Радянського Союзу за останні роки, навіть вводиться поняття «нового людського порядку», який визначає якість життя для робітництва, селянства та інших верств населення. З цією ж метою зберігається емоційний акцент у статтях, переважно захоплення та здивування збоку подорожньої. Це також пов'язано з неможливістю вільно висловлювати свої думки російською, в тексті використовується позначення «німа англійка аристократка» (переклад з рос. мови – Н. Д.)»²⁰⁷. У цитаті бачимо подвійне іншування Клер як іноземки, так і жінки зовсім іншого соціального статусу.

Змальовані будні робітничої Росії протиставляються владній політиці щодо інших верств населення. Задля експерименту, подорожня спробувала підшукати собі постійне житло спершу в Криму, а згодом і в Одесі. Жінка мріяла написати новий роман та й діти вже вивчали російську, однак майже всюди на неї чекала відмова через бюрократичну тяганину, нестерпні умови чи то високу оренду. З'явилося чітке усвідомлення, що за наявних обставин, вона не зможе повністю інтегруватись до радянського суспільства: «Будучи робітницею, але не “пролетаркою”, я, зрештою, залишатимуся лише однією з тих “інших”»²⁰⁸. Це відчуття посилюється моралізаторським пасажем про зазіхання буржуазії та кривди робітництва до революції.

Подорож Бессарабією не обмежилась територією УСРР, як відомо, в жовтні 1924 року радянська влада проголосила нову Автономну Молдавську Соціалістичну Радянську Республіку²⁰⁹. Шерідан досить об'єктивно пояснює майбутні плани щодо цього регіону, хоч і виправдовує Червону армію, що нібито не здатна вести загарбницьких воєн. Формування окремого уряду в районах з переважним молдавським населенням мало б радикалізувати прорадянські настрої по той бік Дністра, тобто в окупованій Румунією частині

²⁰⁵ «Клер Шеридан на Джутовой». Известия. 1924. 12 сентября. № 1432. с. 4.

²⁰⁶ «Советское очарование». Моряк. 1924. 7 сентября. № 556. с. 3.

²⁰⁷ «Клер Шеридан на Джутовой». Известия. 1924. 12 сентября. № 1432. С. 4.

²⁰⁸ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 181.

²⁰⁹ Верменич Я. Молдавська АРСР. Електронна бібліотека | Інститут історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Moldavska_ARSR.

Бессарабії. Складно визначити, наскільки далеко подорожні заїхали вглиб Молдови, оскільки назв населених пунктів не фігурує. Втім, провідником став генерал-командувач прикордонної служби, комуніст, що відсидів у царських в'язницях. Опис зустрічних молдавських сіл виглядає досить традиційним, особливо у порівнянні з модернізованою Одесою: побілені хати з солом'яними стріхами, піч та ікони по кутках оселі, сп'янілі від вина селяни, що співають народних пісень тощо²¹⁰.

Повернувшись до Одеси, подорожні отримали нагоду піднятися на пароплав «Кам'янець-Подільський», що був пришвартований під британським прапором. Завдяки розголосу в пресі, їх досить легко пізнав вартовий ДПУ та дозволив зустрітись з англійськими офіцерами, які вже близько місяця стояли в одеському порті. У розмові Шерідан визнає, що їхні досвіди подорожі є непорівнювані: інші умови, оточення, світогляд тощо. Втім, у готелі вони натрапили на подібних собі туристів, йдеться про англійку Розу Коен, активну діячку комуністичного руху та Вільяма Евера, редактора лейбористського видання «Daily Herald», що близько місяця відпочивали в Гурзуфі. Чому ця інформація нам важлива? Річ у тім, що за останніми дослідженнями Мадейра, група Евера роками розробляли підпільні мережі у Великій Британії під радянським наглядом, спрямовані проти чинного уряду²¹¹. З початку 1920-х Шерідан вступала з ними у комунікацію, це фіксують документи спецслужб²¹². Хоч свідчити про її можливі результати досить складно, це говорить нам про середовище в якому перебувала журналістка.

Попри деклароване небажання покидати Росію, подорожні здійснили посадку на корабель «Lloyd Triestiono». Чи не найбільш жалісливим було прощання з представниками ДПУ, один з генералів навіть подарував їй емальовану зірку, що вона почепила її на свій діамантовий годинник. На цьому тлі «переживання» Клер щодо перевірки щоденників чи плівкових фотографій

²¹⁰ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 168.

²¹¹ Victor Madeira. "Moscow's Interwar Infiltration of British Intelligence, 1919-1929." *The Historical Journal*, vol. 46, no. 4, 2003, pp. 915–33. URL: <http://www.jstor.org/stable/4091601>.

²¹² TNA. KV 2/1033. Clare Sheridan. PF 38453/V1 (01). p. 41.
TNA. KV 2/1033. Clare Sheridan. PF 38453/V1 (02). p. 57.

перед від'їздом виглядають не дуже переконливо. Морська подорож стала нагадування для Шерідан, як зовнішній світ ставиться до Росії. Вже в Румунії, Констанца, для пасажирів прозвучала чітка заборона сходити на сушу чи вступати у контакти з місцевими.

З усіма труднощами, Клер врешті дісталась Константинополя, де досить швидко знайшла собі будиночок для оренди. Плануючи осісти на новому місті, подорожня висновує: «У Росії не було приватності, тут не існувало публічності»²¹³. Така думка безпосередньо пов'язана з досвідом проживання у комунальних квартирах, надмірною увагою кореспондентів та місцевого населення. Втім, подібну тенденцію у сприйнятті простору відмічають й інші західні мандрівники, яким пощастило дістатись Союзу у 1920-1930-х роках²¹⁴.

Через затримку в УСРР перетнути Балкани до холодів подорожні вже не встигали²¹⁵, отож Пітер спланував доправити «Сатанеллу» морем до Трієста, натомість Клер доєдналась до нього лише за тиждень. Серед назв італійських міст згадуються Тіроль та Мерано, а серед гірських масивів — Доломіти та перевал Пордої. «Було справді красиво, але бракувало атмосфери»²¹⁶, — мається на увазі у порівнянні з Росією. Враження подорожньої від країни мають два основних виміри: довоєнний та післявоєнний. Оскільки раніше це була австрійська територія, у тексті відзначається присутність німецької мови та цивілізаційні маркери, у вигляді рівних доріг, комфортних та дешевих готелів. Втім, не зникають й згадки меморіальних артефактів, що маркували територію та нагадували Клер про війну. На жаль, завершення подорожі виявилось не надто втішним, через складнощі пересування гірськими шляхами, у «Сатанелли» заклинило переднє колесо. Втрапивши у дорожньо-транспортну пригоду, подорожні злетіли з дороги, а мотоцикл завис над прірвою. У цій

²¹³ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 192.

²¹⁴ Klepikova, Tatiana. "Privacy As They Saw It: Private Spaces in the Soviet Union of the 1920-1930s in Foreign Travelogues." *Zeitschrift Für Slavische Philologie* vol. 71, № 2. 2015. p. 353-389. URL: <http://www.jstor.org/stable/43974656>.

²¹⁵ «Отъезд Клер Шеридан». *Известия*. 1924. 14 сентября. № 1434. С. 3.

²¹⁶ Шерідан К. Щоденник мотоциклістки... с. 194.

ситуації Клер, за рекомендацією брата, прийняла рішення потягом повертатись до Константинополя.

В Туреччині Шерідан взялась за редакцію книги, втім, перший рецензент з радянської сторони, до якого потрапили уривки тревелогу, видається не надто втішеним результатом роботи: «Вона їхала в СРСР, як ідуть її родичі “відпочивати та спостерігати” в Африку»²¹⁷. Посилаючись на непослідовність та емоційність оповіді, компетентність журналістки ставиться під сумнів. З погляду критика, ідейна розпорошеність не дозволила подорожній звернути увагу на справді важливі речі. Можливо тому автор (не) умисно змінює в цитатах назву Росія, що використовує Клер, на Радянська Росія. Обраний приклад добре демонструє різницю між баченням Шерідан та офіційним образом, що потенційно очікувався від мандрівниці. Це відкриває дещо іншу перспективу, що потребує подальших досліджень та розширення джерельної бази.

Підсумовуючи викладений в розділі матеріал, попередні очікування Шерідан щодо винищених територій не виправдали себе, ділянка маршруту від прикордонних міст до Києва виглядає досить оживлено. Подорожня програма рясніла запланованими подіями та зустрічами, хоч у більшості випадків і йшлося про ініціативу місцевих урядників. Радикально інших рис тревелог набуває з прибуттям мотоциклістів до степової зони. Природно запустілий регіон виявився ще поруйнований війною, це провокує перші натяки на екзотизацію. Свого піку Орієнт досягає у Криму, Тартарія є втіленням етнічного та релігійного різноманіття, хоч це і не можна застосувати до переліку всіх відвіданих міст півострова. Про відновлення звичної канви оповіді можна говорити з поверненням до Одеси, що конструюється як ідеальний тип радянського міста та протиставляється молдавським населеним пунктами, до яких ще не дісталась «рука модернізації». Натомість про формування загальних вражень від поїздки можна говорити з від'їздом до Константинополя, що дає простір для порівняння.

²¹⁷ «Веселая пропагандистка». Вечернее радио. 1925. 10 декабря. № 283. с. 2. «Она ехала в СРСР, как едут ее родичи «отдыхать и наблюдать» в Африку»

ВИСНОВКИ

Огляд біографії Клер Шерідан, виконаний у першому розділі, дозволяє нам визначити засадничі моменти, що повпливали на становлення авторки, а відповідно й змістове наповнення тревелогу: 1) тісний споріднений зв'язок з братом, Освальдом, що робить його ідеальним супутником для мандрівки; 2) добрий освітній рівень Клер та розвинений сентимент до російської культури ще з юнацьких років; 3) вміння конструювати оповідь завдяки письменницькій практиці; 4) знання кількох мов (англійської, німецької та французької), що значно спрощувало комунікацію впродовж мандрівок; 5) значний подорожній досвід як журналістки, включно з двома поїздками до Росії; 6) особиста історія залучення до подій Першої світової війни та послідовне зацікавлення пацифістськими ідеями; 7) еволюція політичних поглядів Шерідан від повного відмежування до висловленої лояльності більшовицькому режиму.

Зважаючи на перелічені аспекти, рішення Шерідан відправитись у чергову мандрівку доречно розглядати через призму двох вимірів: особистісного та політичного. Перший формується на перетині декларованої любові до Росії, що спонукала її пізнавати більше про ці території, та професійно-матеріальної зацікавленості як журналістки, що планувала видати тревелог. З другим виміром дещо складніше, формальні домовленості між Раковським та Шерідан залишаються невідомими. Втім, з контексту, пропозиція візи та рекомендаційного листа збоку радянського представника виглядає можливістю для Клер поновити власну репутацію після невдалої поїздки 1923 року. Окрім того, варто брати до уваги міжнародну ситуацію, мандрівка накладається в часі на проведення англо-радянської конференції. Припускаю, що поїздка, як і публікація тревелогу, мала на меті підтвердити поступ СРСР, сформуванню новий позитивний образ революційного уряду.

Безпосередня підготовка до подорожі обмежилась затвердженням маршруту в Автомобільній Асоціації та отриманням необхідних документів, в тому числі для переправлення «Сатанелли». Попри очевидні незручності мотоциклетної поїздки на довгі відстані, транспортний засіб посідає важливе

місце в оповіді, з часом набуваючи антропоморфних рис. Першими країнами на шляху мандрівників стали Нідерланди та Німеччина. Ця частина маршруту є проміжною, оскільки Шерідан не йшло про ретельні оглядини міст, у щоденнику містяться лише спорадичні згадки про суспільно-політичну ситуацію в регіоні. Помітна зміна спостерігається лише з перетином німецько-чеського кордону: скидання швидкості руху корелює зі зростанням насиченості опису. Уявлення про саму Чехословаччину є неоднозначним, з одного боку, Клер визнає сформований післявоєнний устрій, з іншого боку — державне утворення видається їй нестійким та клаптиковим за ознакою. В Богемії, знаючи німецьку, Шерідан мала нагоду вільно комунікувати з місцевим населенням, проте вже в центральних районах це джерело до формування уявлення про країну стає недоступним через мовний бар'єр. Ця особливість супроводжується проявленням збоку подорожньої цілої низки етнічних стереотипів.

Проминувши Сілезію, мотоциклісти відправились до Польщі. В багатьох аспектах Шерідан продовжує мислити довоєнними категоріями, відтак з наближенням до Лодзі з'являються перші маркери «близькості Росії». Ця тенденція знаходить своє логічне продовження у Варшаві, місто привертає увагу Клер пам'ятками імперської доби, такі як Олександр-Невський собор чи цитадель. У цьому контексті не йдеться про заперечення польських націєтворчих процесів, навпаки, країна є важливою ланкою Версальської системи. Втім, з погляду англійки, щоб на рівні доєднатись до когорти західних держав, полякам необхідно пройти ще кілька модернізаційних етапів, переглянувши власну ментальність. Зовсім по-іншому сприймається ділянка маршруту між Варшавою, останнім форпостом цивілізації, та радянським кордоном. Попри те, що зустрічне населення часом маркується «російськими селянами», Клер доводиться визнати, що ця територія вже давно втратила тісний зв'язок з Росією, так само як і оминула західні впливи.

Динаміка тревелогу значно змінюється з в'їздом до УСРР. У більшості випадків радянські службовці знали про прибуття Шерідан, відповідно, на них покладалось «забезпечення» подорожніх. Не сказати, що пропоновані умови були надто кращі, втім, Клер утримується від власних скарг, ба більше,

відзначає переваги у порівнянні з Польщею та Чехословаччиною. Попри те, що існував відчутний мовний бар'єр, місцеве населення досить відкрито погоджувалось на комунікацію. За відсутності офіційного перекладача, провідниками ставала мешканці, що на розмовному рівні володіли англійською, німецькою чи французькою. Так само Клер, сприймаючи завчені фрази на слух, намагалась відтворити їх на письмі латинськими літерами.

Наступним містом на шляху мотоциклістів став Київ, більша частина програми була спланована партійцями, натомість решту подорожні мали нагоду розвідати самостійно. У другому випадку основним джерелом до формування уявлень про місто став довоєнний путівник «Russia, with Teheran, Port Arthur, and Peking». Спираючись на подану історичну довідку Клер висновує, що Київ не є приналежним до Орієнту, однак в силу свого розвитку потрапляє під його вплив. Цього не можна сказати про ділянку маршруту від Катеринослава до Генічеська, куди подорожні дістались пароплавом по Дніпру. Специфіка мотоциклетної поїздки степовим регіоном провокує подорожню до екзотизації території. На особливості опису Півдня також повпливала руйнація ключових міст в ході громадянської війни, за допомогою обраних сюжетів Клер актуалізує антимакновський та антибілогвардійський дискурси. Втім, намагаючись висвітлити роль селянського класу у революційних подіях, виникає суперечність з попередньо окресленим образом російського селянина та його «*nichevo*»-філософії.

Деталі в'їзду мотоциклістів до Криму залишаються невідомі, однак з подальшої оповіді стає зрозумілим, що для Шерідан півострів є осередком релігійного та етнічного різноманіття. Зустріч зі Сходом втілюється у поїзді до Бахчисарая та інших переважно мусульманських містечок. Отриманий новий досвід спонукає Клер до культурного перекладу, напередодні це проявлялось лише на прикладі Освальда, людини, що вперше побувала в Радянському Союзі. Уявлення Шерідан про Тартарію доповнюються згадками з путівника, що пояснює зміщення акценту на імперську історію Криму. Ця тенденція притлумлюється з поверненням на материк: як у тревелозі, так і пресових публікаціях, Шерідан конструює Одесу як ідеальний тип радянського міста, що

протиставляється відвіданим молдавським селам. Виїзд за межі Союзу дозволяє Шерідан вкотре наголосити на емоційній прив'язці до Росії, відзначивши суб'єктивні переваги та недоліки у порівнянні з Туреччиною чи Італією.

Підсумовуючи, ми можемо виокремити кілька груп уявлень в обраному тревелозі: а) просторові (щодо окремих ділянок шляху/міст та сіл/ країн чи цілого регіону); б) політичні (бачення новопосталих держав та їх міжнародного статусу); в) етнічні (стереотипи про ті чи інші народи); г) соціальні (образи окремих верств населення, таких як селянство чи робітництво); д) релігійні (православні/мусульманські спільноти та їх сакральний ландшафт). Джерелами до їх формування стали попередні знання про ці території здобуті впродовж життєвого шляху, свідчення місцевих мешканців та урядників, а також — відомості з довоєнного путівника.

Отже, у ході дослідницької роботи було фактично засвідчено гіпотезу, пропоновану у вступі: ментальна мапа Шерідан станом на 1924 рік є досить мінливою. Втім, можна стверджувати, що орієнталістські тенденції з різною інтенсивністю проглядаються впродовж всієї мандрівки ЦСЄ. Єдина особливість полягає в тому, що з перетином російського кордону відсталість регіону списується на імперський спадок, натомість значні надії покладаються на політику радянського керівництва, що обрала альтернативний шлях розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Джерела

Архівні матеріали

1. Records of the Security Service (KV 2/1033). Personal Files. Clare Sheridan. The National Archives. URL: <https://cutt.ly/merHwOyz>.

Мемуари

2. Sheridan C. Nuda veritas. London : Thornton Butterworth, 1926. 342 p.

Тревелогі та путівники

2. Шерідан К. Щоденник мотоциклістки. По всій Європі з Сатанеллою. Київ: Медуза, 2021. 197 с.
3. Russia, with Teheran, Port Arthur, and Peking; handbook for travellers. Leipzig: K. Baedeker, 1914. 590 p.
4. Sheridan C. Across Europe with Satanella. Dodd, Mead & Co. New York. 1925. 216 p.
5. Sheridan C. Mayfair to Moscow. Clare Sheridan's diary. New York: Boni and Liveright. 1921. 239 p.
6. Sheridan C. Russian Portraits. London: J. Cape. 1921. 286 p.

Преса

7. «Английская журналистка о СССР». Херсонский коммунары. 1924. 14 августа. № 183.
8. «Английская журналистка об Украине». Всероссийская кочегарка. 1924. 14 августа. №185.
9. «Английские путешественники в Одессе». Известия. 1924. 4 сентября. № 1425.
10. «Буржуазии есть чему поучиться. Англичанка-путешественница о Красном флоте». Молодой пролетарий. 1924. 13 ноября. №71.
11. «Веселая пропагандистка». Вечернее радио. 1925. 10 декабря. № 283.
12. «Кино». Известия. 1924. 10 сентября. №1430.
13. «Клер Шеридан в Киеве». Пролетарская правда. 1924. 9 августа. № 180.

14. «Клер Шеридан в Одессе». Известия. 1924. 5 сентября. № 1426.
15. «Клер Шеридан на Джутовой». Известия. 1924. 12 сентября. № 1432.
16. «Критика и библиография». Коммунист. 1925. 16 января. №12.
17. «Отъезд Клер Шеридан». Известия. 1924. 14 сентября. № 1434.
18. «Рабочие часы мистрисс Шеридан». Шквал. 1924. №2.
19. «Советское очарование». Моряк. 1924. 7 сентября. № 556.
20. «The "Satanella" Epic». The Examiner. 30 January 1926.

II Література

Монографії

1. Вандич П. Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. Київ: Критика, 2004. 463 с.
2. Вульф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. Київ: Часопис «Критика». 2009. 592 с.
3. Саїд Е. Культура й імперіялізм. Київ: Критика. 2007. 608 с.
4. Саїд Е. Орієнталізм. Київ: Основи. 2001. 511 с.
5. Aldcroft D. Studies in the Interwar European Economy. London and New York: Routledge, 2019. 240 p.
6. Ayers D. Modernism, Internationalism and the Russian Revolution. Edinburgh University Press, 2018. 288 p.
7. Kehoe E. Fortune's Daughters: The Extravagant Lives of the Jerome Sisters - Jennie Churchill, Clara Frewen and Leonie Leslie. London: Atlantic Books, 2005. 480 p.
8. Leslie A. Clare Sheridan. New York: Doubleday, Page & Company, 1977. p. 318.
9. Phillips T. The Secret Twenties: British Intelligence, the Russians and the Jazz Age. London: Granta Books, 2017. 320 p.
10. Portnov A. Dnipro: An Entangled History of a European City. Boston: Academic Studies Press, 2022. 376 p.
11. Rakovsky C. Selected writings on opposition in the USSR 1923-30 / ed. by G. Fagan. London & New York: Allison and Busby, 1980. 189 p.

12. Suppan A. *The Imperialist Peace Order in Central Europe: Saint-Germain and Trianon, 1919-1920*. Austrian Academy of Sciences Press, 2019. 250 p.

Статті

13. Багдасарян С. Д. Властное регулирование развития крестьянских курортов в советской России в 1920-х гг. *Власть*. 2012. №2. с. 150-153.
14. Каганов Ю. Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції. *Zaporizhzhia Historical Review*. Vol. 1. №19. с. 333-341.
15. Мендзелевський С. «Безтурботна мандрівниця та весела пропагандистка». *Щоденник мотоциклістки. По всій Європі з Сатанеллою*. Київ : Медуза, 2021. с. 8-16.
16. Хлівнюк О. Внесок Центральних державних реставраційних майстерень до справи пам'яткоохоронної роботи в Криму в 20-х – на початку 30-х років ХХ століття. *Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр.* 2013. Вип. 23. с. 62-82.
17. Чучалін О. Православні монастирі Київської єпархії у 1920-х роках: вилучення церковних цінностей. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2019. Т. 30 (69), № 2. с. 90-98.
18. Шенк Ф. Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе. *Политическая наука*. 2001. №4. с. 4-17.
19. Burke P. *Translating knowledge, translating cultures*. 2010. p. 1-10.
20. Burke Peter. *The Cultural History of the Travelogue*. *Przeгляд Historyczny*. 2010. p. 1-11.
21. Błotnicka-Mazur E. *Building National Identity through Negation: Problem of Orthodox Churches in the Second Polish Republic*. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2016. p. 190-206.
22. Cole M. *Women of To-day*. New York: Books for Libraries, Inc. 1968 (reprinted). p. 233-261.
23. Fialová L., Šprocha B. *The Population of Czechia and Slovakia in 1918-1945*. *Demografie*. 2018. No. 60 (3). p. 161-183.

24. Harwood R. Narrative Identities in British Women's Travel Writing between the Wars. *Interfacing Disciplines: Textual Narratives of Departure, Navigation and Discovery*: University of Warwick, Doctoral Conference, 6 June 2008. p. 7-25.
25. Horatiu Burcea. Times of Unbelief: Staging the Rise and Fall of British Travel Writing During the Interwar Period. *Études britanniques contemporaines*. 2019.
26. Klepikova, Tatiana. Privacy As They Saw It: Private Spaces in the Soviet Union of the 1920-1930s in Foreign Travelogues. *Zeitschrift Für Slavische Philologie*, vol. 71, no. 2, 2015, p. 353–389.
27. Kosecki K. Stereotype as a Vehicle of the Identity of Destination in Practical Travel Literature. *Metamorphoses of travel writing: across theories, genres, centuries and literary traditions*. 2010. p. 252-262.
28. Margolis, E., & Rowe, J. Methodological Approaches to Disclosing Historic Photographs. *The SAGE Handbook of Visual Research Methods*. London. 2011. p. 337-358.
29. Panofsky E. *Studies in Iconology. Humanistic Themes In the Art of the Renaissance*. Oxford: Westview Press, A Member of the Perseus Books Group. 1967. p. 3-17.
30. Rogachevskii A., Michalski M. Social Democratic Party Schools on Capri and in Bologna in the Correspondence between A. A. Bogdanov and A. V. Amfiteatrov. *The Slavonic and East European Review*. 1994. Vol. 72, no. 4. p. 664-679.
31. Troebst S. Introduction: What's in a Historical Region? A Teutonic Perspective. *European Review of History — Revue européenne d'Histoire*. Vol 10, № 2. 2003. p. 173-188.
32. Victor Madeira. Moscow's Interwar Infiltration of British Intelligence, 1919-1929. *The Historical Journal*. Vol. 46, № 4. 2003. p. 915-933.
33. Youngs T. Take out your machine: Narratives of Early Motorcycle Travel. *New Directions in Travel Writing Studies*. London, 2015. p. 145-160.

Електронні ресурси

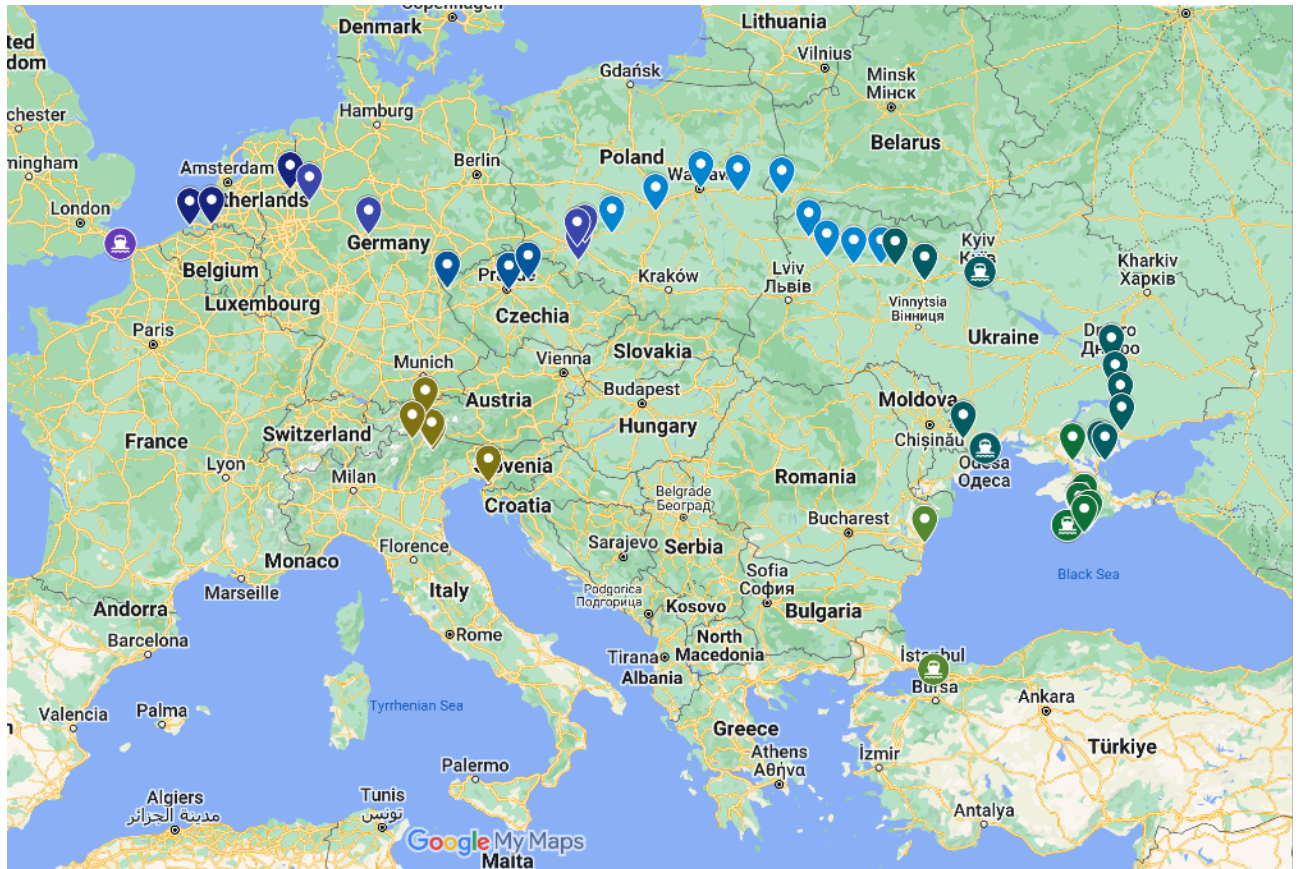
34. Верменич Я. Молдавська АРСР. Електронна бібліотека | Інститут історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Moldavska_ARSR.

35. Мовчан О. Американська адміністрація допомоги (АРА). Електронна бібліотека | Інститут історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Amerykanska_administratsiia.
36. 100 лет создания акционерного общества «Крымкурсо». ФГБУК "Музей-заповедник героической обороны и освобождения Севастополя". URL: <https://sevmuseum.ru/scientific-activity/article/den-v-istorii/100-let-sozdaniya-aktsionernogo-obshchestva-krymkurso/>.
37. Федорова Л.Д. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Електронна бібліотека | Інститут історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kyievo_Pechersky_zapovidnyk
38. Художній ігровий фільм «Макдональд». Open Kurbas. URL: <https://openkurbas.org/movie/makdonald/>.
39. Clare Sheridan: “The nearest thing to a sister that Winston ever had.”. The Churchill Project. Hillsdale College. URL: <https://winstonchurchill.hillsdale.edu/clare-sheridan/>.
40. Evelyn Mary Stapleton-Bretherton. Rainhill Remembers. URL: <https://www.rainhillremembers.uk/evelyn-mary-stapleton-bretherton.html>.
41. Family tree of Roman Antoni Potocki. Geneanet. URL: <https://gw.geneanet.org/jksir?lang=en&n=potocki&oc=0&p=roman+antoni>.
42. History of the CPD. Federation Internationale de l'Automobile. URL: <https://cutt.ly/teweOkRN>
43. Kęпно nie zostało zdobyte. Powstanie Wielkopolskie. URL: <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/historia/przebieg-walk-powstancz/sladamipowstania-wielk/8476,KEPNO-NIE-ZOSTALO-ZDOBYTE.html>.
44. Lev Kamenev. Spartacus Educational. URL: <https://spartacus-educational.com/RUSkamenev.htm>.
45. Raffles Europejski Warsaw History | Hotels In Central Warsaw. Historic Hotels Worldwide. URL: <https://www.historichotels.org/hotels-resorts/raffles-europejski-warsaw/history.php>.

46. The Fabulous Leonard Jerome: Churchill's "Fierce" American Roots. International Churchill Society. URL: <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-176/leonard-jerome/>.
47. The occupation of the Ruhr (Germany, 1923-1925). International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/68ujy5.htm>.
48. The Parade Of The Tin Soldiers Op. 123. Music Shop Europe. URL: <https://www.musicshopeurope.com/the-parade-of-the-tin-soldiers-op-123-musea11620>.
49. Wilfred Sheridan. Spartacus Educational. URL: https://spartacus-educational.com/Wilfred_Sheridan.htm.
50. Wirtualny Sztetl. Muzeum Historii Żydów Polskich. Siedlce. Demografia. URL: <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/604-siedlce/100-demografia/21763-demografia>.

ДОДАТКИ

Відтворений маршрут Клер Шерідан та Освальда Фруена за подорожнім щоденником «Across Europe with Satanella» (1925).

URL: https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1kkKXHb_NJshPR0VMxWfgThC6UuPBfPk&usp=sharing

- а) кожен з маркерів відповідає країні, в якій перебували подорожні, за кольором, це можна прослідкувати детальніше на боковій панелі;
- б) до частини точок є додатки у вигляді фотокарток та підписів подорожньої;
- в) назви населених пунктів представлені в українському перекладі, натомість нижче подаю перелік оригінальних англійських найменувань.

I England
Folkestone

II Holland
Flushing
Bergen-op-Zoom
Glanerbrugge

III Germany
Münster
Helsa
Nimptsch
Breslau
Kriblowitz

IV Czecho-Slovakia

Eger
Prague

V Poland

Kempen
Lodz
Warsaw
Syedlets
Brest-Litovsk
Kovel
Lutsk
Rovno
Korets

VI Ukrainian Socialist Soviet Republic

Novogradvolinsk
Jitomir
Kiev
Ekaterinoslav
Alexandrovsk
Burchatsk
Melitopol
Novo Alexievka
Genichesk
Odessa
Moldavian villages

VII Crimea

Perekop line
Simferopol
Bakhchi-Sarai
Tchufut-Kale
Yalta
Livadia
Nikita
Gurzuf
Sevastopol

VIII Roumania

Constanza

IX Turkey

Constantinople

X Italy

Trieste
Dolomites
Pordoi pass
Meran